

* પાટણના મંડારો અને યાસ કરીને તેમાં રહેલું અપભ્રંશ તથા પ્રાચીન ગૂજરાતી સાહિત્ય.

(ચીમનલાલ ઢાહ્યાભાઈ દલાલ, ંમ. ં.)

પાટણના મંડારો કર્નલ ટોડના વચ્ચતથી આ દેશના તથા વિદેશી પ્રાચીન શોધ-
લોલ રસિક વિદ્વદ્વર્માં પ્રસિદ્ધ થયેલા છે. કર્નલ ટોડે રાજસ્થાનના ઇતિહાસમાં તેમાંના
પુસ્તકોનો ંપયોગ કર્યો હતો; સર અલેક્ઝાન્ડર કિન્લોક ફોર્બસે રાઠ્ઠાલા વાસ્તે ગુજરા-
તના પ્રાચીન ઇતિહાસના સાધનો અહીંથી મેલ્યાં હતાં. તદનંતર મુંબઈ સરકાર તરફથી
જુના હસ્તાલિખિત પુસ્તકોની શોધલોલ વાસ્તે નીમાયેલા અમલદારો પૈકી ડો. બ્યુલર, કિલ-
હોર્ન, મોંડારકર વગેરે આ મંડારોનો કેટલોક ભાગ તપાસ્યો હતો. શ્રીમંત ગાયકવાડ સર-
કાર તરફથી પળ સ્વર્ગસ્થ પ્રો. મળીલાલ પાસે ંક ટીપ કરાવેલી હતી. પાંતુ આ પાટણના
મંડારોનું ંયાર્થ રહસ્ય-તેમાં જલ્લાઈ રહેલા અપ્રાપ્ય સંસ્કૃત તથા પ્રાકૃત ગ્રંથો, અંધારામાં
રહેલું અપભ્રંશ સાહિત્ય અને ઢુર્લેશ અપાયેલું પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્ય-સમગ્ર રીતે અ-
ત્યાર સુધી કોઈના જાણવામાં ન હતું. આનાં મુલ્ય કારણો ં છે કે વધારે મંડારો સંપૂર્ણ
રીતે કોઈને પળ વતાવવામાં આવ્યાં નહતાં; અને ંે વતાવવામાં આવ્યાં હતાં તેનું પૂર્ણવિ-
વેચક દ્રષ્ટિ અવલોકન થયું ન હતું.

૧૯૧૪ ના સપ્ટેમ્બર માસમાં મને શ્રીમંત સરકારના હુકમથી પાટણના મંડારમાં
કેવાં પુસ્તકો, ઇતિહાસ, ભાષાશાસ્ત્ર તથા સાહિત્યની દ્રષ્ટિ અગત્યનાં છે તે અવલોકન કર
વાનું કામ સોંપવામાં આવ્યું હતું. ૧૨ અઠવાડીયાની અંદર સમસ્ત મંડારો બારીકાઈથી
તપાસ્યા. તેમાં રહેલા ૬૧૮ તાલપત્રો તથા આશરે ૧૩૦૦૦ કાગલનાં પુસ્તકોમાંથી કેટ-
લાંક પુસ્તકો, સંસ્કૃત અને પ્રાકૃતને વાજુ મૂકતાં, આપળી ભાષાના તથા સાહિત્યના ઇત-
હાસને વાસ્તે ઘળાં અગત્યનાં છે.

* પંચમ ગૂજરાતી સાહિત્ય પરિષદ માટે તૈયાર કરેલો નિબંધ.

(૨)

પાટણના ગૂજર રાજ્યની સ્થાપના જૈનોથી થયેલી છે; અને વનરાજના સમયથી પાટણ જૈનોના મધ્યબિંદુ તરીકે પ્રસિદ્ધ થયેલ છે. જૈન ધર્મ તથા તેના આચાર્યોને મળતા રાજ્યાશ્રયથી ૧૦ થી ૧૨ માં શતક સુધીમાં જૈન આચાર્યોએ ગુજરાતના પાટણમાં તથા અન્ય સ્થળોએ રહીને ઘણા અગત્યના ગ્રંથો રચીને ગુજરાતનું સાહિત્ય ઉત્પન્ન કરેલું છે. જૈન આચાર્યોએ રચેલું સાહિત્ય બંદ કરીએ તો ગુજરાતનું સાહિત્ય અત્યંત ક્ષુદ્ર દેખાશે. સાહિત્યની પ્રવૃત્તિ પુસ્તકોના સંગ્રહવગર અશક્ય છે અને તેથી જૈનોએ પોતાના ધાર્મિક સાહિત્ય ઉપરાંત બૌદ્ધ તથા બ્રાહ્મણ ગ્રંથો પાટણ, ખંભાત વગેરેના સ્થળોના મંડારોમાં સંગ્રહેલા હતા; અને આ મંડારોના લીધે જ બૌદ્ધો તથા બ્રાહ્મણોના પ્રાચીન ગ્રંથો જે કોઈ પણ ઠેકાણેથી મળે નહીં તેવા અહીંયાં ઉપલબ્ધ થયેલા છે.

કુમારપાલે ૨૧ મંડારો તથા વસ્તુપાલે ૧૮ કોઠાના સ્થળે મોટા ત્રણ મંડારો સ્થાપેલા હતા. પરંતુ અત્યંત દિલગીરીની વાત છે કે આ મહત્વના મંડારોનું એક પણ પુસ્તક પાટણના મંડારોમાં જોવામાં આવતું નથી. તે મંડારો જો અત્યારે વિદ્યમાન હોત તો તેમાંથી આપણને એકલા ગુજરાતની નહીં પણ સમગ્ર હિંદુસ્તાનની ऐतिहासिक, સાહિત્યવિષયક, દાર્શનિક, ધાર્મિક વગેરે પ્રવૃત્તિઓનું વધારે જ્ઞાન થાત. પરંતુ મત વસ્તુનો શોધ નહીં કરતાં અત્યારે જે પુસ્તકો મંડારોમાં વિદ્યમાન છે તેની અગત્યતા તપાસીએ. અહીંયાં અવશ્ય અને જૂના ગુજરાતના પુસ્તકોનું અવલોકન વધારે વાસ્તવિક તથા બંધ બેસતું હોવાથી સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત ગ્રંથોનું તો માત્ર દિગ્દર્શન કરીશ.

સંસ્કૃત ન્યાયશાસ્ત્રમાં બૌદ્ધોના કેટલાંક પ્રાચીન ન્યાયના પુસ્તકો જે હિંદુસ્તાનમાંથી નષ્ટ થયેલા છે પરંતુ તેના ટીપ્પેટન અનુવાદમાં જલ્લાઈ રહેલા છે તે અહિંયાં મળેલા છે. બ્રાહ્મણોએ તથા જૈનોએ તર્કભાષા રચેલી છે પરંતુ તે બંને કરતાં અતિશય પ્રાચીન બૌદ્ધોનો તર્કભાષા છે. આશરે ૧૦ માં શતકમાં થયેલા રાજજગદ્ગલવિહારીય મહાયતિ મોક્ષાકર ગુપ્તે (૧) પ્રત્યક્ષ (૨) સ્વાર્થાનુમાન અને (૩) પદાર્થાનુમાન એમ ત્રણ પરિચ્છેદમાં આ તર્કભાષા રચેલી છે. ન્યાયાબિન્દુના કર્તાએ હેતુબિન્દુ નામનો ગ્રંથ હેતુવાદ ઉપર રચેલો છે ઇ. સ. ૭૮૦ ના અરસામાં તેના ઉપર વિનીતદેવે ટીકા બનાવેલી છે નાલન્દના વિશ્વવિદ્યાલયના ગુરુ શાંતરાસિતના તત્ત્વસંગ્રહમાં વિવિધ દર્શનોનો સમાક્ષા કરેલી છે. આના ઉપર નાલન્દના વિશ્વવિદ્યાલયના મંત્રશાસ્ત્રના ગુરુ કમલશીલે (ઇ. સ. ૭૯૦) તત્ત્વ સંગ્રહ પૂનિકા નામની ટીકા કરેલી છે. આ ઉપરાંત ન્યાયસાર ઉપર, ભાસર્વજ્ઞની સ્વોપજ્ઞ ન્યાયભૂષણ

(૩)

ટીકા, જયરાશિનો તત્વોપપ્ત્ય, શબ્દની નિત્યતા ઉપર મટ્ટવાદીન્દ્રનું મહાવિદ્યાવિહંગન તેના ઉપર ભુવન સુંદરના વૃત્તિ અને તે ઉપર ટિપ્પન, પરમ પાશુપતાચાર્ય વામધ્વજનો ન્યાયકુસુમાંજલિ નિબંધન; શિશિલ વોમ્નિદેવ ભૂપતિની ન્યાયકુસુમાંજલિ ઉપર કુસુમોદ્ભવ નામની ટીકા વગેરે ગ્રંથો પણ જાણવા યોગ્ય છે.

ऐतिहासिक पुस्तकोमां विहङ्गना विक्रमादित्य चरित्रना नायक विक्रमादित्य (आहवमल्ल) ने अवलंबीने अभिलषितार्थ चिंतामणिना कर्ता अने चरित्र नायकना पौत्र दक्षिणना चैलुक्य वंशना राजा भूलोकमल्ल सोमेश्वरे (इ. स. ११२७-११३८) विक्रमां-काम्युदय नामतुं रसमय चंपू काव्य रचलु छे. आ काव्य त्रुटक ताडपत्रमां मळेळुं होवाथी विक्रमादित्यना यौवराज्य वर्णन लगी प्राप्त थएलुं छे.

वस्तुपालना समकालीन आचार्य बालचंद्रे वसंतविलास नामतुं वस्तुपाल उपर महाकाव्य रचेलुं छे. वस्तुपालना गुरु विजयसेनना शिष्य अने धर्माभ्युदय नामना संघाधि-पति चरित्र काव्यना कर्ता उदयप्रभ आचार्य सुकृतकोटिकल्लोलिनी नामनी १८० श्लोकनी वस्तुपाल उपर प्रशस्ति रचेली छे. हम्मीरमदमर्दन नाटकना कर्ता जयतिहसूरिए पण ११३ श्लोकनी एक प्रशस्ति बनावेली छे. कुमारपालना संबंधमां जयतिहसूरिना कु-मारपाल चरित्र महाकाव्य उतरांत चारित्रसुंदरतुं कुमारपाल चरित्र काव्य, सोमतिलकतुं कुमारपाल चरित्र, संवत् १४७५ मां उतरायेले कुमारपाल प्रबंध ए मुख्य पुस्तको छे.

काव्यमंडनादि ८ ग्रंथोना कर्ता मंडपदुर्गना पादशाहना मंत्री मंडनतुं महेश्वर कबिए रचेलुं काव्य मनोहर नामतुं ४ सर्गात्मक चरित्र छे. रंगविजयनी गूर्जर देश भूप-वलीमां औरंगजेब सुधीना गूर्जर राजाओना वंशतुं आशरे २०० श्लોકોमां वर्णन छे. ज-यसोमनी मंत्रीकर्मचंद्रवंशावलीमां मारवाडना राजसिंहना मंत्री अने तयारबाद अकबर बाद-शाहना सामाजिकाध्यक्ष कर्मचंद्रना तथा तेना पूर्वजोना सुकृतोतुं वर्णन छे. वल्लभगाणिना विजयदेव माहात्म्यमां हीरसौभग्यनी पेठे विजयसेनसूरिना शिष्य विजयदेवसूरीश्वरतुं चरित्र छे. हेमविजयनी कीर्तिकल्लोलिनीमां विजयसेनसूरितुं यशोवर्णन करेलुं छे.

अलंकारशास्त्रमां बालरामायण कर्पूरमंजरी वगैरेना कर्ता यायावरीय राजशेखरनो का-व्यमांसा एक घणो अगत्यनो लेख छे. आ ग्रंथ अद्वार अधिकरणमांहतो. प्रथम अधिक-रणना अद्वार अध्याय छे. प्रथम अधिकरण फक्त उपलब्ध थयेले छे अने ते पण जैन

For Private And Personal Use Only

(૧)

વિનયચંદ્ર સંવત્ ૧૨૮૫ ના અરસામાં વિદ્યમાન હતા. મલવારિનરચંદ્રના શિષ્ય નંદ્રમે વસ્તુપાલના આગ્રહથી અલંકારમહોદધિ નામનો સ્વોપજ ટીકાવાળો ગ્રંથ રચેલો છે. હેમાચાર્યના શિષ્ય રામચંદ્રે ૨૦૦ શ્લોકનો નાટ્યદર્પણ નામનો ચાર વિવેકમાં નાટ્ય-શાસ્ત્રનો ગ્રંથ રચેલો છે. પાર્શ્વચંદ્ર સૂત્રુ આજડની સરસ્વતકિંઠાભરણ ઉપર પદ્મપ્રકાશ નામની અગત્યની ટીકા છે. પગ દુર્ભાગ્યે તાડપત્રનો પ્રતીક અપૂર્ણ તથા ત્રૂટક છે. અમરચંદ્ર સંવંધી ટીકા કરે સૂત્રોના ઉદાહરણ સહિત સારું સ્પષ્ટીકરણ કરેલું છે. કાવ્યપ્રકાશ ઉપર કાવ્યપ્રકાશ સંકેત ઉર્ફે કાવ્યદર્શ નામની મારદ્વાજ ગોત્રના મહાદેવકસૂત્રુ સોમેશ્વરની ટીકાના ૧-૬-૭-૮-૯ (અપૂર્ણ) અધ્યાયો તાડપત્રઉપર છે. પ્રતીહારેંદુરાજના ઉદ્ભટાલંકારસારસંગ્રહ, તેમજ વંશના કાશ્મીરી સહદેવની વામનીયાલંકારવૃત્તિ, અમરચંદ્રની કાવ્યકલ્પરત્ના ઉપર વિવેક નામની ટીકા, ભાવદેવનો અલંકારસાર, મલવાના મહામાત્ય વાગ્મટન પુત્ર દેવેશ્વરની કવિકલ્પરત્ના નામની કવિશિક્ષા વગેરે જાણવા લાયક ગ્રંથો છે.

કાવ્યોમાં ધર્મપાલ વંશ વિષ્ણુ અને વિક્રમશીલ સંભવ પાલવંશના યુવરાજ હારાવર્ષની આજ્ઞાથી અભિનન્દ કવિએ રચેલા અભિનન્દ કાવ્ય (રામચરિત) ના તાડપત્ર તથા કાગળ ઉપર પ્રતીકો છે. છેલ્લા ૪ સર્ગો (૩૭-૪૦) કાવ્યસ્થ ભીમની કૃતિ છે. વાલ્મીકી કાવ્યસ્થ સોઢલની ઉદયસુંદરી નામની ચંપૂ કથા ગૂનરાતના સંસ્કૃત સાહિત્યમાં એક અગત્યનો ગ્રંથ છે. બાળના જેની કૃતિ રચવાની ઉત્કટ આકાંક્ષાવાળા આ કવિએ હર્ષ ચરિત્રનો માફક આઠ ઉચ્છ્વેસમાં આ કાવ્ય રચેલું છે. પ્રથમ ઉચ્છ્વેસમાં કવિએ પોતાની જાતની ઉત્પત્તિ તથા સ્વવંશનું વર્ણન કરેલું છે. કનકાચન નામના પ્રધાને અધિકારારોપિત સ્વજાતિઓથી વ્યભિચર દેસાડવાથી વલ્મીના રાજા શિલાદિત્યને પ્રધાન બદલવાની ચિંતા થઈ. રત્ને લક્ષ્મીએ સ્વપ્નામાં દર્શન આપ્યું, અને શિલાદિત્યને પોતાના માઈ કલાદિત્યને અમાત્ય પદે નિયુક્ત કરવાને આદેશ કર્યો. તેણીએ કહ્યું કે તારો કનિષ્ઠ ભ્રાતા કલાદિત્ય શિવના કાવ્યસ્થ નામના ગણનો અવતાર છે. જ્યારે દેવતાઓએ સમુદ્રમંથન કર્યું ત્યારે પ્રથમ તો હું તેમના દૃષ્ટિસ્થ આવી, પરંતુ મંદરના પરિભ્રમથી ઉત્પન્ન થયેલા આવર્તના સન્નિવેશથી એકદમ તરતજ અતિ ગંભીર પાણીમાં ડુબી ગઈ. ઇંદ્રાદિ સર્વ દેવો તે વખતે વિષ્ણુ થઈને બૃહસ્પતિને પુઝવા લાગ્યા. બૃહસ્પતિએ કીધું કે શ્રોકપઠની પાસે કાવ્યસ્થ નામનો અતિ પ્રસિદ્ધ ગણ રહે છે. અષ્ટમૂર્તિ ભગવાનની જલમયી મૂર્તિને અધિષ્ઠિત સમુદ્રના આસન્ન સહચરત્વપણાથી કાવ્યને વિષે રહેલોતે કાવ્યસ્થ એમ કહેવાય છે. જલધિનો પ્રેમપાત્ર હોવાથી તેનાથી સમુદ્રમાંથી લક્ષ્મી લાવી શકાશે.

(૬)

પ્રાયશો વિદિત એ ભવતામતિપ્રસિદ્ધઃ કાયસ્થો નામ ગણઃ શ્રીકૃષ્ણસન્નિવાસ્તે
સ ચાષ્ટમૂર્તેર્ભગવતો જલમર્થી મૂર્તિમધિષ્ઠિતસ્યાસન્નસહચરત્વેન કાયે સ્થિતત્વાત્ કાયસ્થ ઇતિ
જલૈરનાહતશક્તેઃ પ્રણયાસ્પદમમ્બુધેરાસીત્ ।

આ કાયસ્થ ગણની મદદથી દેવોએ મને સમુદ્રમાંથી કહાડી. આ કાયસ્થ ગણ
શિવની આજ્ઞાથી પૃથ્વી ઉપર અવતરેલો છે અને તે તમારો ભાઈ કલાદિત્ય છે અને તે પો-
તાનો વંશ સ્થાપવા પર્વત અહીંઆં રહેશે. શિલાદિત્યે આથી પોતાના ભાઈને અમાત્ય પદે
સ્થાપ્યો. આ કલાદિત્યથી વલ્મીથી નીકળેલો વાલ્મી નામનો કાયસ્થોનો વંશ ઉત્પન્ન થયો.
(વલ્મીવિનિર્ગત ઇતિ વાલ્મી નામ કાયસ્થાનાં વંશઃ)

વંશસ્ય સચ્ચરિતસારવતઃ કિમઙ્ગ સંગીયતે સુલલિતાકુટિલસ્ય તસ્ય ।

યેનાન્તરધૃતભરેણ ધરાવિપત્યે રાજ્ઞાં જયત્યહતવિસ્તરમાતપત્રમ્ ॥

કિં બહુના । તૃતીયમક્ષયોન્મેષં કાયસ્થ ઇતિ લોચનં ।

રાજવર્ગો વહ્નૈષ ભવેદત્ર મહેશ્વરઃ ॥

આ પ્રમાણે કવિએ કાયસ્થોની સ્તુતિ કરવામાં બાકી રાખી નથી. આ વિસ્તૃત
વંશમાં લાટદેશાધિષ્ઠિત ઉમેશવંશાવતીર્ણ ચંડપતિનો પુત્ર સાલ્લાપેય થયો; તેનો
અનેકોપમાયુત કુલવિભૂષણ સૂર નામનો એક પુત્ર હતો. તેનો પંપાવતાથી પ્રથમ સોઢલ
નામનો પુત્ર થયો. તેના પિતા બાલ્યાવસ્થામાં તેને મૂકીને મરણ પામ્યાથી લાટદેશના રાજા
ગોગિરાજના મિત્ર પોતાના માતૃક ગંગાધરથી ઉછેરાયો હતો. બાલ્યાવસ્થાથીજ તેનામાં
કવિત્વનાં અંકુરો સ્ફૂર્યા હતાં. ચૌલુક્યકુલાભરણનાયક કીર્તિરાજનો પુત્ર સિંહરાજ
તેનો સહાધ્યાયી હતો અને ચંદ્ર નામનો વિદ્વાન્ તેનો ગુરુ હતો. લાટદેશના સિંહરાજ
હારીય દ્વિસપ્તતિ (૭૨ ગામની) તથા વાહિરિહાર સપ્તશતક (૭૦૦ ગામની)
કુલક્રમાગત ધ્રુવવૃત્તિ (ધ્રુવવૃત્તિ) નો તે સ્વામી હતો. યૌવનાવસ્થામાં લાટદેશના રાજા
વત્સરાજના મિત્ર કૌંકળના મુમ્મુણિ રાજની રાજધાની સ્થાનકમાં જઈને રહ્યો હતો. અને
ત્યાં તેને પ્રદીપકશ્લોકથી મુદિત મુમ્મુણિરાજે સભામાં કવિપ્રદીપ એવા નામથી બેલાવ્યો
હતો. સ્થિતરાજ, નાગાર્જુન અને મુમ્મુણિરાજ એ ત્રણે કૌંકળના રાજાઓએ સન્માન કરેલું
હતું. અશોકવતી કથાના કર્તા મહાકવિ શ્વેતાચાર્ય ચંદનાચાર્ય, સર્વ કાવ્યથી

× ગોગિરાજ કીર્તિરાજ તથા વત્સરાજ માટે શકે ૮૩૬ નું ચૌલુક્ય ત્રિલોચનપાલનું
દાનપત્ર જુઓ.

(૭)

પરિતુષ્ટ નાગાર્જુનરાજે અપેલા શાસ્ત્રી એવા અપર નામવાળા વિજયસિંહ નામના શાસ્ત્ર-
કવિ તથા રત્નમંજરી ચંપૂત્યાન કર્તા ભાષ્યના વક્તા દિગંબરાચાર્ય ઇંદ્રામના આચાર્ય
તેના મિત્રો હતા. આ ઉદયસુંદરી કથાના ગુણાતિ રીતિ વગેરેનું વર્ણન થિમાં કવિએ
કરેલું છે. શાપાભિભૂત બાળમંદુર આ કથા વાંચીને અભિનન્દી અને તેથી તેના શ્રાવણી
મુક્તિ થઈ. ભાસ, કાલિદાસ, ગુણદ્ય, કુમારદાસ, બાળ, શ્રીહર્ષ, વાકપતિરાજ, ભવભૂતિ
મુંજ, મોજ વગેરે કવિઓને તેમની કાવિતા વાંચીને આ કાવ્યમાં વાંચ્યા છે.

વાર્ગશ્ચરં હન્ત મજેભિનન્દમયેશ્ચરં વાકપતિરાજમ્બહે ।

રસેશ્ચરં સ્તૌમિ ચ કાલિદાસં બાળં તુ સર્વેશ્ચરમાનતોસ્મિ ॥

બાળ કવિનો આદર્શ કવિ હતો. આ કથાનો નાયક શાલિવાહનના વંશનો પ્રતિ-
પ્તાનનો મલયવાહન રાજા છે; અને ઉદયસુંદરીની પ્રાપ્તિને અનુલક્ષીને આ કથા રચેલી છે.
અનંતપાલના સં. ૧૦૧૬ ના તામ્રપત્રમાં નાગાર્જુન તથા તેના કનિષ્ઠ ભ્રાતા મુમ્મુણિ
રાજનું નામ આવતું હોવાથી કવિનો સમય વિક્રમના અગીયારમા શતકનો પૂર્વાર્ધ નિશ્ચિત
થાય છે. સુમદ્રા પરિણયને અવલંબીને મંત્રી વસ્તુપાલે નરનારાયણાનંદ નામનું મહાકાવ્ય
બનાવેલું છે. વસ્તુપાલે એક આદિનાથનું સ્તોત્ર બનાવેલું છે તેવું આ કાવ્યના પ્રાંતે જાણવા
છે. પરંતુ તે અત્યારે ઉપલબ્ધ નથી. મહાન્ જૈનમંત્રીની આ એક જ કૃતિની પ્રતિ
ઉપલબ્ધ છે અને તે પણ બ્રહ્મણ ધર્મના વિષય ઉપર. મલધારિ વિજયસિંહ શિષ્ય હેમ-
ચંદ્રનું નામેય નેમિદ્વિસંધાન નામનું આદિનાથ અને નેમિનાથ સંબંધી વ્યાશ્રય કાવ્ય નોંધ લેવા
લાયક છે. ઉદયપ્રભનું ધર્મામ્યુદયનામનું સંગ્રાધિપતિ ચરિત્ર વસ્તુપાલે ગિરનારના સંઘ કાઢ્યો તે
ઉપર રચેલું છે પ્રથમ અને છેલ્લા સર્ગમાં વસ્તુપાલ તથા તેના ગુરુ અને બીજા જૈનાચાર્યો સંબંધી
ऐतिहासिक वृत्तांत છે વાંચીને ભાગ આદિનાથ અને નેમિનાથ વગેરે તીર્થંકરોના ચરિત્રોનો
છે તિલક મંજરીને કવિતામાં ટુકડાં પહોંચાલ કુઠના લઘુ ધનપાલે કરેલી છે. વિદ્યાસિંહ
અને વૈજલ દેવીના પુત્ર મન્મથસિંહના સૂક્ત રત્નાર નામના મહાકાવ્યના ધર્મારુચ પ્રયમ
દ્વારમાં ધર્મના સૂક્તો સંગ્રહેલા છે. કાતન્ત્ર દૌર્ગસિંહી વૃત્તિના પ્રયોગોના ઉદાહરણના ભીષ્મને
અવલંબીને મૂલ મહાકવિએ પ્રતિજ્ઞાગાંગેય નામનું મહાકાવ્ય રચેલું છે. મંડપ દુર્ગના પાદ-
શાહ આમિલશાહના મંત્રિ મંડને કાવ્યમંડન (પાંડવો સંબંધી) ચંપૂમંડન (દ્રૌપદીવિષયક)
કાદંબરી મંડન (કાદંબરીસર), શુંગારમંડન, અલંકાર મંડન, સંગીતમંડન, ઉપસર્ગ
મંડન અને ચંદ્રવિજય પ્રબંધ (ચંદ્ર ઉપર) એમ આઠ ગ્રંથો રચેલા છે. મંત્રિમંડનનું જીવન
કવિ મહેશ્વરે કાવ્ય મનોહરમાં લખેલું છે.

(૯)

દામોદર ગુપ્તજી શુંભલિમત કાવ્યમાલામાં જેટલું છપાયેલું છે તેનાં કરતાં ૧૦૦ શ્લોક કથોર પાઠણના મંદારના તાડપત્રમાંથી મળે છે. પ્રત્તિકનાં છેવટનાં પાનાં વૃદ્ધિત હોવાથી ગ્રંથ પૂર્ણ કરવામાં આશરે ૧૦૦ શ્લોક રહે છે. છેવટના સ્વંદ ઉપરથી જણાય છે કે ગ્રંથજી ૧૨૯૦ શ્લોકજી પ્રમાણ છે જૈન નાટકોના સંપ્રદાયમાં વસંતમાં ગુજરાતીજી સંસ્કૃત નાટક સાહિત્ય નામના લેખમાં કહેવાયેલું છે. અહીં આ અન્ય દેશના નાટકો ચતાવીશું કાદંબરીકથાસારના કર્તા અભિનંદના પિતા વૃત્તિકાર જયંતના આગમદંબર નામના નાટકમાં ષડ્દર્શનનો સમાક્ષા કહેલી છે. સાહિત્ય દર્પણમાં ત્રિપુરદાહ અને સમુદ્રમથન નાટકોનાં નામો આપેલાં છે. આ બે નાટકોના કર્તાના આ ઉપરાંત ચાર નાટકો તાડપત્ર ઉપર લખેલા મળેલા છે. કર્પૂર ચરિત્રભાણ (દ્યૂતકર કર્પૂરના પરક્રમે) ઋક્વિનળીપરિણય રૂપામ્બ હાસ્યચૂડામણિ પ્રહસન, ત્રિપુરદાહ દિમ, કિરાતાર્જુનીય વ્યયોગ અને સમુદ્રમથન સમવકાર એ છ નાટકો કાલિંજરના પરમદિગ્વે (ઇ. સ. ૧૧૬૧-૧૨૦૩ ના અમત્ય કવિ) વત્સરાજની કૃતિઓ છે. મુરારિજી અનર્થ રાઘવ ગુજરાતમાં ગ્રણું પ્રિય થયેલું માલૂમ પડે છે; કારણ કે તેના ઉપર મલધારી દેવપ્રભાચાર્યનો અનર્થરાઘવ રહસ્યાદર્શ (ગ્રંથ ૭૧૦૦) તેમના શિષ્ય નરચંદ્રાચાર્યજી મુરારિ દિપ્પન (ગ્રંથ ૨૫૦૦) અને તમચ્છડના જયચંદ્રમૂરિના શિષ્ય જિનહર્ષની અનર્થ રાઘવવૃત્તિ એમ ત્રણ ટીકાઓ છે.

વ્યાકરણમાં હમન્યાસ, સૂત્રવૃત્તિકાર મલયગિરિજી શબ્દરાજશાસન, સંવત્ ૧૦૮૦ માં બુદ્ધિસાગર આચાર્યે રચેલું બુદ્ધિસાગર વ્યાકરણ, કાતન્ત્ર દોર્ગસિંહી ઉપર ગોહલ્લણનો વૃત્તિ તથા મોક્ષેશ્વરની કૃદ્વૃત્તિ, ત્રિલેચનદસનો કાતન્ત્ર પંજિકોદ્યોત, બોપદેવના કવિરહસ્ય ઉપર રવિધર્મની ટીકા, સંવત્ ૧૬૮૭ માં રચેલો સ્વોપજ્ઞ ક્રિયાકલ્પલતા ટીકા સમેત સાધુ સુદરનો ધાતુરત્નાકર એ નોંધવા લાયક ગ્રંથો છે.

કૌટિલ્ય અર્થ શાસ્ત્રના તથા તેના ઉપર યોગ્યમની નિતિ નિર્ણય નામની ટીકાના થોડાંક પત્રો તાડપત્રના છે.

કથાઓમાં વસ્તુપાલની પ્રાર્થનાથી રચેલો નરચંદ્રનો કથારત્ન સાગર ૧૧ તરંગોમાં છે.

શિવમંદિર નિર્માણ ઉપર વૈરોચનીય લક્ષણ સમુચ્ચય, મંદનનો રૂપમંદન, અને કેશવનો વાસ્તુ તિલક એ નવીન ગ્રંથો છે. ત્રિભુવનમહા સામેશ્વર દેવના અભિલષિતાર્થ ચિંતામાં ઉર્ફે માનસોહાસમાં જૂદી જૂદી કલાઓનું શત અધ્યાયમાં વિવેચન કરેલું છે. પાઠણના મંદારની પ્રત જો કે અપૂર્ણ છે તોપણ મદ્રાસ ઓરીએંટલ લાઇબ્રેરીની મત કરતાં

(૧)

આગલ જાય છે. મલધારિ રાજશેઠના શિષ્ય સુધાકલ્પે સંવત્ ૧૨૬૦ માં સંગતિસારોદ્ધર નામના ગ્રંથ રચેલો છે. આ ઉપરાંત પ્રશ્ન ચૂડામણિને આશ્રીને રચાયેલા ગ્રંથો--ચંદ્રેન્મીલન મટ્લક્ષ્મણનો ચૂડામણિસર, પાર્શ્વચંદ્રનો હસ્તકાંડ-માં પ્રશ્નોના અક્ષરોની ગણતરીથી નષ્ટ લાભ આયુ, મૃત્યુ, વગેરે ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન જાણવાની કલા આપેલી છે. ઉપાધ્યાય મેઘવિ-જયના વર્ષ પ્રબોધમાં કૃષિકારો તથા વ્યાપારીઓને જાણવા લાયક વર્ણનાં સમાવેશ કરેલો છે. માણિક્ય સૂરિએ શકુન સારોદ્ધરમાં શકુન શાસ્ત્ર સંક્ષેપમાં કહેલું છે.

પ્રાકૃત. મદ્રેશ્વરની કથાવલી ૨૪૦૦૦ ગ્રંથ પ્રમાણનો એક મહાન્ પ્રાકૃત ગદ્ય ગ્રંથ છે; તેમાં હેમાચાર્યના ત્રિષ્ટિ શલાકા પુરુષ ચરિત્રની માફક ૧૨ મહાપુરુષોનાં ચરિત્રો આપેલાં છે. આ ઉપરાંત મહાવર સ્વામિથી તે હરિમદ્ સૂરિ સુધીના આચાર્યોનો ઇતિહાસ પણ છે. જ્યારે ત્રિષ્ટિમાં ફક્ત વજ્ર સ્વામિ સુધીના આચાર્યોનું વર્ણન છે. આમાંથી આમ પ્રાચીન ઇતિહાસની ઘણી સામગ્રી મળે તેમ છે. સંવત્ ૧૨૯૧ માં લખાયેલા એક તાલપત્રના પુસ્તકમાં સિદ્ધસેન, પાદાલિસ, મલ્લવાદિ અને બપ્પમહિનાં પ્રકૃત પદ્યમાં ચરિત્રો છે. બપ્પમહિચરિત્રમાં ગૌડવહોના કર્તા બપ્પરાયને બપ્પમહિ જૈન બનાવ્યો તે વાત વર્ણવેલી છે; પ્રાકૃત ચરિત્રો પ્રાચીન હોવાથી સંસ્કૃત કરતાં વધારે વિશ્વનીય છે. કુમારપાલ પ્રતિબોધ ઉર્ફે હેમકુમાર ચરિત્ર સંવત્ ૧૨૪૧ માં સિદ્ધરાજે કર્તૃદ્ર ચને ભ્રતા તરીકે વ્યાહરયેત્રા પ્રસિદ્ધ પોરવાડ કવિ શ્રીપાલના પુત્ર સિદ્ધપાલની વસતિમાં વિજયસિંહ સૂરિના શિષ્ય સોમપ્રભાચર્યે (સુમતિનાથચરિત્રના કર્તા) ૮ પ્રસ્તાવમાં (ગ્રં. ૮૦૦૦) પાટણમાં રચેલું છે. અનેકાંકૈવ કૌમુદીના કર્તા અને હેમાચાર્યના શિષ્ય મહેન્દ્ર સૂરિને વાંચી સંભળેલું હોવાથી તથા કુમારપાલના મૃત્યુ પછી ફક્ત ૧૧ વર્ષે રચેલું હોવાથી વિશ્વસનીયતાની છાંય તેના ઉપર છે. પ્રથમ ૪૦૦ ગાથામાં પાટણ તથા તેના રાજાઓ, કુમારપાલની વંશપરંપરા તથા હેમાચાર્યની ગુરુ પરંપરા તથા જન્મ તથા દીક્ષા વૃત્તાંત વગેરે તથા કુમારપાલની સત્ય ધર્મ જાણવાની ઇચ્છા તૃપ્ત થતી ન હોવાથી અમાલ્ય બાહડ દેવે સત્યધર્મ હેમાચાર્ય પાસેથી જાણવાનું કહ્યું તે બાબત છે. બાકી તો કુમાર-પાલને પ્રતિબોધ આપવાને કરેલી કથાઓજ છે.

દાક્ષિણ્યાંક ઇન્દ્રસૂરિની શાકે ૮૦૦ ના અરસામાં રચાયેલી કુવલયમાલા એક મનોહર પ્રાકૃત ગદ્ય કાવ્ય છે. આદિમાં જુદી જુદી જાતની કથાઓના લક્ષણો આપેલા છે. કુવલયમાલા વાસ્તે હેમાચાર્યના ગુરુ દેવચંદ્ર શાંતિનાથ ચરિત્રમાં કહે છે કે:—

(૧૦)

દાક્ષિણ્યદંડસૂરિં નમામિ વરવ્રજભાસિયા સગુણા ।

કુવલયમાલેવ્વ કહા કુવલયમાલા કહા જસસ ॥

આનો સંક્ષેપ રત્નપ્રભાચાર્યે સંસ્કૃતમાં કરેલો છે.

શાલિવાહનના વસ્ત્રમાં થયેલા પાદલિપ્તાચાર્યની તરફલોલા કથાનો આશરે ૧૬૦૦ ગાથાનો સંક્ષેપ મળી આવે છે. કથાની વસ્તુ શ્રેણિકના પુત્ર કોણિકના સમયમાં કૌશામ્બીમાં મૂકેલી છે. આ કથાની રચના વગેરેનો વૃત્તાંત પ્રબંધકોશ તથા પ્રભાવક ચરિત્રમાંથી મળે છે.

સીસં કહવિ ન ફુટું યમસસ પાલિત્તયં હરંતસસ ।

જસસ મુહનિઙ્ગરાઓ તરફલોલા નહીં વૂઠા ॥ પ્રભાવક ચરિત્ર.

પ્રસન્નગમ્ભીરપથા રથાઙ્ગમિથુનાશ્રયા । પુણ્યા પુનાતિ ગઙ્ગેવ ગાં તરફવતી કથા ॥

પ્રતિષ્ઠાનના શાલિવાહનને નાયક કલ્પાને ભૂષણભટ્ટસૂનુએ લીલાવતી નામની ૧૮૦૦ ગ્રંથ પ્રમાણ ૧૩૨૨ ગાથાબદ્ધ શૃંગારિક પદ્યમયી કથા મહારાષ્ટ્રીમાં રચેલી છે. કથાની વસ્તુ કાવિની સ્ત્રી પ્રિયતમાએ કહેલી છે અને કાવિએ તે કાવિતામાં ગૂંથી છે: મણિયં ચ પ્રિયમાએ રણ્યં મરહટ્ટદેસિમાસાએ. અ! કથાના શ્રવણ કરનાર વિરહથી દુઃખિત થતા નથી. હેમાચાર્યના કાવ્યાનુશાસનમાં પ્રાકૃત પદ્ય કથા તરીકે લીલાવતીનું ઉદાહરણ આપેલું છે તે આ હશે.

દાહત્થિ કહા એસા અણુદિયદ્ધુ જે પઠાંતિ નિસુણન્તિ ।

તાય પિયવિરહદુરકં ન હોઈ કડયાવિ તણુઅંગિ ॥ ૧૩૨૦ ॥

આ ઉપરાંત બુદ્ધિસાગરના શિષ્ય ધનેશ્વરે સંવત્ ૧૦૮૦ માં રચેલી શીલ ઉપર સુરસુંદરી કથા, ૨૦ ઉદ્દેશમય દવદંતી કથા, સજ્જન ઉપાધ્યાયના શિષ્ય મહેશ્વર સૂરિની ૨૦૦૦ ગાથામાં જ્ઞાનપંચમી કથા (ભવિસદત્ત કહા) મહમૂરિનું સીયા ચરિત્ર વગેરે કાવ્યમય કથાઓ છે.

૧૨ મા તથા ૧૩ મા શતકમાં રચાયેલા તીર્થકરોનાં પ્રાકૃત ચરિત્ર કાવ્યો વ્રણાં છે. માનદેવના શિષ્ય શીલાચાર્યનું મહા પુરુષ ચરિત્ર (૧૨૮૦૦ ગ્રંથાગ્ર) સંવત્ ૯૨૬ માં રચાયેલું છે. વસ્તુ ત્રિપષ્ટિર્નાજ છે.

વસુદેવહિંદિં નામની લમ્બકમય બૃહલ્કથામાં કૃષ્ણના પિતા વસુદેવનું પરાક્રમમય

(૧૧)

ચરિત્ર હોઈ તેમાં ઘણી કથાઓ છે. ૧૨ મા તથા ૧૩ મા શતકના આચાર્યોએ ભદ્રવાહુસ્વા-
મિને સવાલાશ પ્રમાણ વસુદેવચરિત્રના કર્તા તરીકે સ્તવ્યા છે.

વંદામિ ભદ્રવાહું જેણ ય અદ્વિતિયબદ્ધકહાકલિયં ।

ચરિયં સવાલક્ષ્ણં રહ્યં વસુદેવરાયસ્ત ॥

(દેવચંદ્રકૃત શાંતિનાથ ચરિત્ર)

વસુદેવહિંડના એ પ્રતીકો હમણાં પાટણ, શંભાત, અમદાવાદ વગેરે સ્થળોએ મળે છે તેના ૭૧ હંબક હોઈ ગ્રંથ પ્રમાણ ફક્ત ૨૮૦૦૦ છે. મારા સાંભળ્યા પ્રમાણે આ ગ્રંથના સવાલાશ પ્રમાણનો આશરે ૨૦૦૦ પત્રનો પ્રતીક મુશીર્દાબાદ, કલકત્તા, અથવા અજીમ-ગંજના કોઈ વાબુને ૧૦૦૧ ની કીમતે વેચવામાં આવ્યો હતો. આવો મહાન્ ગ્રંથ નષ્ટ ન થાય તે માટે તેની શોધલોઝ થઈ નકલો કરાવી લેવી વટે છે.

પ્રાકૃત વ્યાકરણ ગ્રંથોમાં દોષકાર્થ એ હેમાચાર્યના અષ્ટમાધ્યાયના અપભ્રંશ દોહાના અર્થો છે. નરચંદ્રાચાર્યના પ્રાકૃતપ્રબોધમાં અષ્ટમાધ્યાયના આશ્રયાતોની રૂપ સિદ્ધિ છે. વિમલનો દેશીનામમાલોદ્ધાર હેમાચાર્યના ગ્રંથનો સાર છે. નંદિઅદ્ધ તથા પિંગલસારોદ્ધારમાં પ્રાકૃત હંડેનાં લક્ષણો આપેલાં છે.

સૂક્ત સંગ્રહમાં જયવલ્લભની વજ્જાલગ્ગ ક્ષેપક સહિત, તથા તેના ઉપર છાયા, વિ-જયપાલના પુત્ર વિક્રમપાલના પુત્ર રુદ્રપાલના પુત્ર મ્હાંદેવના પુત્ર જહ્નુની સસશતી છાયા સાલંકારા તથા વિમલચાર્યની લઘુ ટીકા નોંધવા લાયક છે.

પ્રશ્ન વ્યાકરણ ઉર્ફે જયપ્રાપ્ત નામના નિમિત્ત શાસ્ત્રના ગ્રંથ ઉપર ચૂડામાળિ, જ્યોતિઃ તથા નામ વગરની એમ ત્રણ ટીકાઓ છે. પ્રણય લાભમાં સોવાણી વસ્તુ વ્યારે મલશે તેનું જ્ઞાન આપેલું છે. ઠક્કર ફેરુના વાસ્તુસારમાં પ્રાકૃતમાં વાસ્તુશાસ્ત્ર સંક્ષેપમાં કહેલું છે

અપભ્રંશ કાવ્યોના સર્ગોનું નામ સંધિ હોય છે. આ સંધિઓ તે કડવાઓના સમૂહ છે (સન્ધ્યાદૌ કડવકાન્તે ચ ધ્રુવં સ્યાદિતિ ધ્રુવઃ ધ્રુવકં ઘત્તા વા કડવકસમૂહાત્મકઃ સન્ધિસ્તસ્યાદૌ પદ્ધટિકાઘૈચ્છન્દોભિઃ કડવકમ્)

પાટણના મંડારમાં સંધિચંદ્ર ગ્રંથો તથા કેવલ સંધિઓ કેટલીક મળેલી છે. ગુજ-

(૧૨)

રાતીમાં જેમ કાવ્યને રાસ કહે છે તેવી રીતે અપભ્રંશ તથા પ્રાકૃત ભાષામાં રાસો હતા. યશો દેવોપાધ્યાયના સંવત્ ૧૧૭૪ માં રચેલા નવતત્ત્વભાષ્યવિવર્ણમાં માળિક્યપ્રસ્તારિકા પ્રતિબદ્ધ રાસકવું નામ આવે છે.

(અનયોશ્ચ વિશેષવિધિર્મુકુટસપ્તભીસન્ધિવન્ધમાળિક્યપ્રસ્તારિકાપ્રતિબદ્ધરાસકામ્યામવસેયઃ)

પાટળના મંડારમાં સંદેશરાસક નામનો વિરહિણીસંદેશવિષયક પ્રાકૃત-અપભ્રંશમાં, અંતરંગ રાસ તથા નેમિ રાસ અપભ્રંશમાં છે.

મુનિવર વરદત્તના વનવેલા વજ્રસ્વામિ ચરિત્રની બે સંધિઓ છે. પ્રથમ સંધિમાં ૧૨ અને બીજીમાં ૯ કડવાં છે. કુલ ગ્રંથાગ્ર ૩૦૦ છે. આ ચરિત્રના ત્રણ તાલપત્રો પાટળમાં છે, તેમ એક સંભાતમાં પણ છે. પ્રથમ કડવું નીચે પ્રમાણે છે:—

અહો જળ નિમુળ્લજ્જત કન્તુ ધરિજ્જત વડ્ડરસામિ મુનિવરચરિત ॥ ૧ ॥

સાહુ સુમળોહરુ ભવિયહ સુંદરુ જિં જિણવયણુ સમુદ્ધરિત ॥

તુંવવનનામિ પુરવરુ પહાણુ અત્યેત્થુ ભરાહિ વરગુણનિહાણુ ।

જિણભવણિહિ સુંદરુ કિંડ પવિત્તુ દેડલવિહારમંડિત પવિત્તુ ॥ ૨ ॥

નંદનવળસરિસરવરેહિં રમ્મુ પાલાહિં નર તિત્થુ જિણંદધમ્મુ ।

તહિં નયરિ અત્થિ ધણુ નાડ સેટ્ઠિ જો હત્થુ ન ડહુઈ કમુ મિ હેટ્ઠિ ॥ ૩ ॥

તપુ ધળગિરિ નામિ પહાણુ પુત્તુ પુરમંડણુ અત્થિ સુગુણેહિં જુત્તુ ।

પાવયવંસુપ્પભવડ સુદ્ધપાવડ નિમ્મલગુણમંદિરુ સમિયાડ ॥ ૪ ॥

ડવસંતમોહમેક્ખામિલામિ આહિલાસુ ન વંધઈ મેહવાસિ ।

જા કાવિ વરિજ્જઈ તાસુ વાલ નવજોવ્વળવરનયણવિસાલ ॥ ૫ ॥

પડિસેહઈ સો મુનિ જેમ નારિ નિયજોયણુ મ અકયત્થ હારિ ।

પવજ્જ લેસુ નિવિવ્વકામુ મહ સફલુ કરોણિણુ મણુયજમ્મુ ॥ ૬ ॥

ઋજ્ઞઈ પમળિજ્ઞઈ સુંદરીઈ નિયતાયજળણિગ્ગામોયળીઈ ।

હડ અવસવત્તિણિ કરિસુ એહુ મહુ મળડ્ઢુ એહુ વરુ વરેહુ ॥ ૭ ॥

(ધત્તા) એહુ જઈ ન વરેસઈ નવિ પરણેસઈ તો મહ માહ મરેવડ ।

એહુ નયણસુમંદરુ રૂવપુરંદરુ અવસ નાહુ કરેવડ ॥ ૮ ॥

અંત. મુનિવરવરદત્તિ ગળહરભાત્તિ વડ્ડરસામિગળહરચરિત ।

સાહિજડ માવિં મુંચહુ પાવિં જિં તિહુયણુ નિયયુળમરિત ॥

(૧૩)

અંતરંગસંધિ ધર્મપ્રભાચાર્યના શિષ્ય પંડિત રત્ન પ્રભની અંતરંગ સંધિના નવ અ-
ધિકારો (૯ કડવા) માં ભવ્ય અને અભવ્યના સંવાદ રૂપે તથા મોહસેના તથા જિનેસેનાના યુદ્ધ
રૂપે અંતરંગ રિપુનોના વિજયનું વર્ણન છે. આની એક તાડપત્ર તથા બીજી કાગલની પ્રત
એમ બે પ્રતો છે.

ચતુરંગસંધિના પાંચ કડવામાં ચાર શરણનું વર્ણન છે. ધનપાલ પંડિતની પંચમીકહા
(ભવિષ્યકહા) ૨૧ સંધિઓમાં છે. આદિનું એક કડવું ઉદાહરણ તરીકે નીચે આપેલું છે.

જિણસાસણિ સાતુ ણિદ્ધુયપાવકલંકમલુ ।
સમ્મત્તવિસેસુ નિુણહ સુયપંચામીહિ ફલુ ॥
પણાવિ પ્પિણુ જિણુ તણ્ણેયચંધૂ દુત્તરતરભવણિવ્વૂઢલંધૂ ।
ભવ્વયણપંકયપયંગુ કયકસણમોહતિભિરોહમંગુ ॥
નીસેમભરિયસુવળંતરાલુ ઉક્કયદુક્કમ્મતરુમૂલજાલુ ॥
આવિસાડ અરાડ અકોદ્ધુ અલોદ્ધુ અણાવલેડ ।
પરમેસરુ પરમગુણપ્પહાણુ સંપત્તુ પરમનિવ્વુહિનિહાણુ
અરહંતુ અણતુ મહંતુ સિડ સંકંતુ સુદ્ધુમુ અણાઇવંતુ ।
પરમપ્પડ પંડિડ મહત્થુ પવરમહાસિરિપરમિટ્ઠિ પરમકારણુ કયત્થુ ॥
દત્તા । સો હિયઇ ધરેવિ પવરમહાસિરિકુલહ રહો ।
વિત્થારામિ છોઇ કિત્તણુ ભવિસણરાહિવહો ॥
અંત. ઇય ભવિસત્તકહાણુ વયાડિયધમ્મત્થકામમોક્ષાણુ
વુહધણપાલકયાણુ ઇત્યાદિ

આ કથામાં કાર્તિક શુક્લ પંચમી (જ્ઞાનપંચમી) ના ફલ વર્ણનરૂપ ભવિષ્યદત્ત
રાજાની કથા છે.

હેમાચાર્યના ગુરુ દેવચંદનું સુલસાહ્યાન ૧૭ કડવામાં છે.

એહ સંધિ પુરિસથ્યવસથ્યય દેવચંદસૂરીહિં સમથ્યય ।
ઇય બહુગુણભૂસિડ જિણસુપસંસિડ સુલસચરિઉમ્મથ્યયહં ।
નિસુણંતપદંતહ ભત્તિણ સત્તણં દઇ મોક્ખુ મોક્ખથ્યયહં ॥
સ્વરતર જિનદત્તાચાર્યના ઉપદેશ રસાયણની ૮૦ ગાથાઓ છે.

(૧૪)

इय जिणइत्तवत्सस्सायणु इय परळेइय सुकखहं भायणु ।

कण्णजळिहिं पियंति जि भवइं तेह यंति अजरामर सव्वइं ॥ ४ ॥

चर्चरी नामनी जिनवल्लभनी स्तुति पण अपभ्रंशમાં છે.

भावनासार प्रकरणनी ८६ गाथाओं છે.

जिणसासणि लीणा चउगइरीणा भावणसार जि संभइ ।

सुहसंतिपहाणा मुणिवरराणा ताह गुणधुइ फुड करहिं ॥ ८६ ॥

दिगंबर योगींद्र देवनो परमात्म प्रकाश भट्ट प्रभाकरनी विज्ञप्तिथी बनावेलો છે.

આ અધ્યાત્મિક ગ્રંથ ૧૩૦ દૂહામાં છે.

भट्टण्याहरि विज्ञप्तिउ विमलु करेविणु भाव ।

दिगंबर योगचंद्रनो योगसार १०८ दूहामां છે

પંડિત ધનપાલનું સત્યપુર મંડન મહાવીરેત્સાહ નામનું એક ૧૫ ગાથાનું નાનું સ્તોત્ર અપભ્રંશમાં છે.

रखि सामि पसरंतु मोहु नेहु डुय तोडहि

सुम्मदंसाणि नाणु चरणु भडु कोहु बिहोडहि ।

करि पसाउ सच्चउरि वीरु जइ तुहुं मणि भावइ

तइ लुटइ धणपालु जाउ जहि गयउ न आवइ ॥ १५ ॥

દિગંબર નયનંદિની આરાધના બે વિભાગમાં છે. પ્રથમ વિભાગમાં ૫૬ સંધિ છે અને બીજામાં ૫૮ સંધિઓ છે. ઉપલબ્ધ પુસ્તકમાં પ્રથમમાં ત્રીસ અને બીજામાં સત્તાવીસ સંધિ-યોજ મળે છે.

मुणिवरणयनंदीसण्णिवद्धे पसिद्धे सयलविहिणिहाणे एत्थ कव्वे सुभव्वे ।

अरिहपमुहमुत्तु वुत्तुमाराहणाए पभाणिउं फुडु संघो अट्ठावण्णं समोत्ति ॥

સસિપાલક કુલ સંભવ પાર્શ્વનંદન ધાહિલના પડમસિરિ ચરિત્રમાં ચાર સંધિમાં પદ્મશ્રી સતીના શીલનું વર્ણન છે. આ ક્યારે રચાયેલું છે તે જણાવેલું નથી પરંતુ પ્રતીક સવત્ ૧૧૯૧ નો છે.

आदि. धाहिलु दिव्वादिहि कवि जंषइ अहु जणरोलु मुएविणु संपइ ।

निसुणह साहमि कन्नरसायणु धम्मकहाणडे पहुमुणभायणु ॥

(૧૫)

અંત. સસિપાલકવુકય આસિ નાહુ જમુ વિમલુ કિત્તિ જગિ મમહ સહુ ।

તમુ નિમ્મલિ વાંસિ સમુખ્ખવેણ પડમાસિરિચરિત્ત કિડ્ઠ ધાહિલેણ ॥

કવિપાસહ નંદણુ દોસવિમદ્દણુ સૂરાર્દિહિં મહાસર્દિહ ।

જિણચલણહ ભત્તત્ત ટોયડ પોત્તત્ત દિવ્વદિદ્ધિનિમ્મલમદ્દિહિં ॥

સંદેશ રાસક. આ રાસક પ્રાકૃત તથા અપભ્રંશમાં છે. તેમાં દોહા, ગાથા, રજા પદ્ધટિકા, ચંદ્રાયણ, અર્ધ વગેરે છંદો વાપરેલા છે.

પચ્છાણસિ પહ્લુઓ પુલ્લપાસિદ્ધો ય મિચ્છદ્દેસોત્થિ ।

તહ વિસણ સંભૂઓ આરદ્ધો મીરસેણસસ ॥ ૧ ॥

તહ તણઓ કુલકમલો પાડ્યક્કલ્લેસુ ગીયવિસણ્ણુ ।

અદ્દહમાણપસિદ્ધો સન્નેહડ રાસયં રડ્યં ॥ ૪ ॥

પાશ્ચાત્ય દેશમાં મ્લેચ્છ દેશમાં મીરસેણના સંબંધીનો પુત્ર અદ્દહમાન નામનો હતો. તેની ગીતવિષય પ્રાકૃત કાવ્યને વિષે પ્રીતિને લીધે તેના સ્નેહથી આ કિરિહિણી સંદેશ વિષયક સંદેશ રાસક રચેલું છે.

તેરમા શતકના અંતે તથા ચતુર્દશમા પ્રારંભે થયેલા આશ્વામિક જિનપ્રભે કેટલાક ટુંકા ગ્રંથો રચેલા છે. કેટલાક શત્રુંજય ઉપર રહીને બનાવ્યા છે.

(૧) મદનરેખા સંધિ. ૧ કડવામાં મયણરેખા સતીતું ચરિત્ર ૧૨૯૭ માં બનાવેલું છે.

એસા મહાસર્દેણ સંધી સંધી વ સંજમનિવસસ ।

જં નમ્મિનિવરિસિણા સહ સસકરણ સ્વીરસંજોગા ॥

બારહસત્તાણઉણ વરિસે આસો અસુદ્ધલ્લહાણ ।

સિરિસંવપત્થણાણ એયં લિહિયં સુયામિહિયં ॥

(૨) જ્ઞાનપ્રકાશ કુલક ૧૨૧ ગાથા.

સિરિજિણપહલગ્ગા ભવ્વવગ્ગા સમગ્ગા પરમપયસુહાણં જાયડં તે નિહાણં ।

જ્ઞાનપ્રકાશકુલકં રચિતમિદં શ્રીજિનપ્રમાચાર્યેઃ ।

શ્રીશત્રુંજયસત્તીર્થસેવિભિર્મોહનાશાય ॥

(१६)

(३) चतुर्विध भावना कुलक ११ कडवां.

उज्जु कुगहु जिणपहि लगिउ मोक्खकएसु विवेकिहिं जग्गिउ ॥

(४) मल्लिचरित्र ९१ गाथा; मत्ताछंदमां चंद्रकंठी साध्वीनी विज्ञप्तिथी रचेहुं छे.

एगुणर्व सममल्लि जेणह चरियं इय जयट्ठिउ ।

चंदकंठिसुपवित्तिणीए विज्जात्ति विरइउ ॥

चउविहसेघह देउ लच्छि सग्गअपवग्गह ।

निरुवसग्गअणुविमग्गवग्गसिरिजिणपह लग्गह ॥

मत्ताछंदविणिम्मियगंधमानु पत्तास ।

चरिउ गुणंतसुणंतह वि भावियण पुज्जइ आस ॥

(४) जीवानुशास्ति संधि १८ गाथा

इय विविहपयारिहिं विहिअणुसारिहिं भाविहि जिणगहुमणुगरहु ॥

(६) नेमिनाथरास ११ कडवां

जिणपहि लगिउ भावइ लीजइ जिणवरआण सो वंदीजइ ।

ज जिणआणा निरुपसु तित्थू एउ गणहरिहिं कहिउ परमत्थू ॥ ११ ॥

(७) युगादिजिन चरित-कुलक २७ गाथा

इय भवभावविभावणग्गि कम्मिधणु जालिउ

केवलनाणी जाइ मोकिख संजसु पालिउ ।

रिसहचरिउ संथवणु रासिप्पोरोहिं जो देइ

सो सिरिजिणपहलग्गउ सग्गु अपवग्गु वि लेइ ॥ २७ ॥

(८) भव्यचरित्र ४४ गाथा

जिणपहुमेह्णिउ सरणु न कोइ सुगुरु भणइ सयलु वि जीवलोइ ।

(९) भवियकुडंव चरित्र ३६ गाथा. छंद चतुष्पदी. द्रविडी भाषामां गवाय छे.

चउवइवेधेण इमं भवियकुडंस्स संतियं चरियं ।

सेत्तुजत्तिथगणं सिरिजिणपहसूरिणा रइयं ॥ ३६ ॥

(१७)

(१०) सर्वचैत्यपरिपाटिस्वाध्याय

जिणपहसाराहि जो करइ सु लहइ सिद्धिमेसु ।

(११) सुभाषित कुलक ३२ गाथा

(१२) श्रावकविधिप्रकरण ३२ गाथा

इय आगमविहि सावगइ पइ दिणु किरिया सारु ।

जाणिउ जिणपहि रइ करहु जिम छिनहु संसारु ॥ ३२ ॥

(१३) धम्माधम्मविचारकुलक १८ गाथा

आगमअणुसारिहिं जिणपहसूरिहिं धम्माधम्मवियारु किउ ॥ १८ ॥

(१४) वयरस्वामि चरित्र ६० गाथा सं. १३१६

चंदगाच्छि देवभदसूरि दरक फुरइ जिणपहसूरि समगुगलरक

. नाणि चरणि गुणि कित्ति समद्व देउ वयरसामि चरिउ आणहु ॥ १८ ॥

सोहगमहानिहिणो गुरुणो सिरिवयरसामिणो चरियं

तेरह सोलुत्तरए रइयं सुहकारणं जयउ ॥ ५९ ॥

(१५) नेमिनाथ जन्माभिषेक १० गाथा (१६) मुनिमुव्रत स्वाभि स्तोत्र १३

गाथा (१७) छप्पन्नदिशाकुमारिजन्माभिषेक १९ गाथा (१८) जिन स्तुति २४ गाथा.

आ उपरांत जिनप्रभतुं नाम आपेलुं नथी पण घणुं करीमे जिन प्रभनांज बनवेलां केटलांक

उपरनाज ताडपत्रना पुस्तकमां काव्यो छे. (१) षट्पंचाशद्विकुमारिका स्तवन २९

गाथा (२) महावीर चरित्र २४ गाथा.

(३) जंबु चरित्र २० गाथा धन्याश्री भाषामां गवाय छे सं. १२९९.

बारसनव्वाणउए भद्वसियपाडिवगुरि समुद्धरियं

धन्नासिभासाए भणियव्वं संभवद्दए ॥ २० ॥

श्रीजिनप्रभुमोहराजविजयोकिंत २१ गाथा (५) जिनकल्याणक ४ कडवा

(१) भासरागेण (२) खंभाइथीभाषया (३) देवकृतिभाषया (४) गुड

कृतीभाषया.

(६) सुकोशल चरित्र १८ गाथा.

(१८)

तेरदुरुत्तरवरिसे सिरिर्वारिजिणिंदमोक्खकल्लाणे ।

कल्लाणं कुणह सया पढंतगुणंताण भव्वाण ॥ २ ॥

(७) जिन स्तुति २० गाथा (८) चाचरी स्तुति (वेलाउली रागेण)

३६ गाथा (९) गुरुस्तुति चाचरि (गुर्जरीरागेण) १९ गाथा

नर्मदासुंदरी संधि. जिनप्रभ शिष्य ७१ गाथा सं. १३२८.

तेरससयअडवीसे वारिसे सिरिजिणपट्टपसाएणं ।

एसा संधी विहिया जिणिंदवयणाणुसारेण ॥ ७१ ॥

गौतम स्वामि चरित्र. गौतम स्वामि—जिन प्रभना शिष्य २८ गाथा संवत् १३९८

गोयमसाभिहिं गोयमचरियं रइयं पढमंजरीए भासाए

कात्तियअमावसाए अट्टावन्नस्स वरिस्स ॥ २८ ॥

चच्चरिउ. कर्ता सोलणु ३८ गाथा.

कर जोडि सोलणु भणइ जीविउ सफलु करेसु ।

तुर्भिह अवधारह धम्मियउ चच्चरिउं गाएसु ॥ ३८ ॥

दूहा मातृका ९८ गाथा.

मंगलमहासिरिसारिसु सिवफलदायगु रम्मु ।

दुहामाइं अक्खियइ पुहविहिं जिणवरधम्म ॥ ९८ ॥

शालिभद्रकाक (कक्को) कर्ता पउम ६९ गाथा.

भलि भंजणकम्मरिकुल वीरनाहु पणमेवि ।

पउमु कहइ कक्कखरिहिं सालिभद्रगुण केवि ॥

अंतरंग रास जिनसूरि ११ कडवां.

तारे जिय जिणसूरिहिं करि जिणधम्म पमाउ विणासिउ ॥

चतुर्विंशति जिणकल्याणक १३ कडवां, स्थूलिभद्रचरित्र २ कडवां, जन्माभिषेक स्तुति ९ कडवां, अवंतिसुकुमार संधि ११ कडवां.

भावना संधि. शिवदेवसूरिना प्रथम शिष्य जयदेवगणिनी भावना संधिनां ९ कडवां (६२ पदो) छे.

निम्मलगुणभूरिहिं सिवदिवसूरिहिं पढमु सीसु जयदेवगणि ।

क्रियभावणसंधि भावसुयंधी निमुणवि भविया धरह मणि ॥

(૧૯)

શીલસંધિ જયશેઝરસૂરિશિષ્યકૃત ૩૪ ગાથા. ૧૧ મા શતકના ઉત્તરાર્ધમાં.

ઇય શીલસુસંધિ ભાવસુઅંધી જયસેઝરસૂરિસીસકય ।

મવિઅઉ નિસુનેવિણ હિયડ ઠવેવિણ સિલધમ્મિ ઉજ્જમુ કરદ્ધ ॥ ૩૪ ॥

ઉપદેશસંધિ હેમસારકૃત ૧૯ ગાથા.

ઉવસસંધિ નિરમલબંધિ હેમસાર ઇમ રિસિકર ૯ ।

જો પઢઇ પઢાવડ સુહમાણિ ભાવડ વસુહં સિદ્ધિવૃદ્ધિ લડ ૯ ।

તપઃસંધિ સોમસુંદર શિષ્ય વિશાલરાજસૂરિ શિષ્યકૃત ૧૨ ગાથા. ૧૧ મા શત-
કના અંતમાં. પ્રતીક લખ્યા સંવત્ ૧૫૦૧.

સિરિસોમસુંદરગુરુપુરંદરપાયપંકયહંસઓ

સિરિવિસાલરાયા સૂરિરાયા ચંદ્રગચ્છવતંસઓ ।

પય નમીય સીસિંહ તાસુ સીસિંહ એસ સંધી વિનિમ્મિઆ

સિવસુકલ્પકારણદુહનિવારણ તવઉવણસિંહ વમ્મિઆ ॥ ૧૨ ॥

કેશીગોયમ સંધિ ૭૦ ગાથા.

આ સિવાય મહેશ્વરકૃત સંયમ મંજરી ૩૧ ગાથા, મૃગાપુત્ર કુલક ૪૦ ગાથા,
વીરજિન પારણઉ ૪૭ ગાથા, ઋષભપંચકલ્યાણક ૧૪, નવકારફલ ૩૦, ઋષભ ધવલ ૨૬,
સીતાસત ૨૦, આરાત્રિક ન્હવળાદિ ૨૦ ચતુર્વિંશતિજિનકલ્યાણક ૩૬, લઘુઅજિત
શાંતિ કવિવીરગણિકૃત ૯, ચતુર્વિંશતિજિનપ્રતિમાકોશ ૧૧, જિનચૈત્યસ્તવન
૧૧ બુદ્ધિસૂરિ (પૂર્ણિમા પક્ષના) સ્તુતિ, જિનસ્તુતિ, જિનસ્તુતિ ૨૦ વીરવિજ્ઞાપિકા
૧૩, સોમસૂરિકૃત કલ્યાણકસ્તોત્ર, દાનાદિકુલક, દંગડઉ, શાકુન ૩૦, ધર્મ સૂરિ ગુણ,
ધર્મ સૂરિ બારમાસ વગેરે પરચુરણ ગ્રંથો છે.

૧૨ મા તથા ૧૩ મા શતકના પ્રાકૃત કાવ્યો—દેવચંદ્રસૂરિકૃત શાંતિચરિત્ર
વર્ધમાનસૂરિકૃત ઋષભ ચરિત્ર વગેરે—માં કેટલેક ઠેકાણે અપભ્રંશ ભાગ આવે છે. રત્ન પ્રમા-
ચાર્યની ઉપદેશ માલાની દોષદ્રષ્ટી વૃત્તિમાં ઋષભસંધિ પ્રશ્નતિ કેટલીક સંધિઓ છે.

સ્વંભાતના તાડપકના મંદારમાં મહાવીરચરિત્ર વગેરે ત્રણચાર ટુંકા ગ્રંથો
અપભ્રંશમાં છે.

અપભ્રંશ સાહિત્ય ઘણું વિશાલ હોવું જોઈએ. પરંતુ દુર્લભતા નાશ પામી ગયેલું
લાગે છે. ઉપરના ગ્રંથો ઉપરાંત વૃહદ્વિપનિકામાં સાગરદત્તે સં. ૧૦૭૬ માં બનાવેલું જંબુ

(૨૦)

સ્વામિ ચરિત્ર (૨૬૯૦ ગ્રંથાગ્ર) તથા તેના ઉપર ટિપ્પન (૧૧૯૦ ગ્રંથાગ્ર) નોંધેલાં છે.

સમયાભાવે અહીંતો ગ્રંથોના નામ માઝ થોડાક ઉતારા સાથે આપેલા છે. પરંતુ આગલ ઉપર સમયાનુકૂળનાં તેમાં વપરાયેલાં હેંદો તથા વ્યાકરણના પ્રયોગો વિષે લેખવાનું બની શકે.

જૂની ગુજરાતી ભાષાના સંપૂર્ણ અભ્યાસ માટે વાટણના મંડારો જે જૂના અને વિશ્વસનીય સાધનો પૂરાં પાડે છે તેવાં હિંદુસ્તાનનો બીજી કોઈ ભાષામાં ભાગ્યેજ મળી શકશે. અહીંયાના જૂના પ્રતીકોથી વિક્રમના અગીયારમા શતકથી ગુજરાતી ભાષાનો ઇતિહાસ યથાર્થ રીતે લેખી શકાશે. મંડારોમાંનું ગુજરાતી સાહિત્ય બહુજ વિશાળ છે. પરંતુ તે સમગ્રનું અહીં વિવેચન કરતાં બહુજ વિસ્તાર થાય એવો હોવાથી ફક્ત ૧૩ થી ૧૫ માં શતક સુધીના ગ્રંથો તથા કેટલાક બીજા અતિ અગત્યના ગ્રંથો તપાસીશું.

જંબુસ્વામિરાસ—આ રાસ મહેંદ્ર સૂરિના શિષ્ય ધર્મે સંવત્ ૧૨૬૬ માં રચેલો છે. ગુજરાતી ભાષામાં અત્યાર સુધી મળ્યા આવેલા રાસોમાં આ સૌથી જૂનો છે. પ્રતીક કાગલ ઉપર હોવાથી જોકે અસલની ભાષા સંપૂર્ણ રીતે સચવાયલી લાગતી નથી, તેાપણ વ્રણા પ્રયોગો અસલ રૂપમાં જલવાયેલા છે.

આદિ જિણ ચઢવિસ પય નમેવિ ગુરુ ચલણ નમેવિ ।
 જંબુસ્વામિહિં તણું ચરિય મવિઝ નિસુણેવિ ॥
 કરિં સાનિધ સરસાત્તિદેવિ જીય રયંક હાણઝ
 જંબુ સ્વામિહિં ગુણગહણ સંલેવિ વચાણઝ ॥ ૧ ॥
 જંબુદેવ ભરહલિત્તિ તિહિં નયર પહાણઝ ।
 રાજગૃહ નામેણ નયર પહુવિ વહુલાણઝ ॥
 રાજ કરઈ સેણીય નરિંદ નરવરહં જુ સારો ।
 તાસુ તણઈ ડુત્ત બુદ્ધિમંત મંતિ અભય કુમારો ॥ ૨ ॥
 અન્નદિણંતરિં વદ્ધમાણ વિહરંત પહૂતઝ ।
 સેણીઝ ચાલીઝ બંદણઈ બહુભત્તિ તુરંત ॥
 માર્ગિં વહંતુ મહારાજ કેસઝ પેલેઈ ।
 ભોગેવિરત્તઝ પસન્નચંદ્ર બહુ તવણ તવેઈ ॥ ૩ ॥

(૨૧)

અંત વીરાજિર્ણિદહ તીર્થિ કેવલી હુઝ પાછલિઝ ।
 પ્રભવઝ બઙ્ગસારીઝ પાટિ સિદ્ધિ પહૂતુ જંબુસ્વામિ ॥
 જંબુસ્વામિ ચરિત પઢઙ્ગ ગુણઙ્ગ જે સંબલઙ્ગ ।
 સિદ્ધિ સુરુત્ત અણંત તે નર લીલાહિં પામિસિઙ્ગ ॥ ૪ ॥
 મહિંદ સૂરિ ગુરુ સીસ ધમ્મ મળઙ્ગ હો ધામીઝ ।
 ચિંતઝ રાતિ દિવસ જે સિદ્ધિઙ્ગ ઉમાહિયાહ ।
 બારહવરસઙ્ગિં કવિતુ નીપતું છાસઠઙ્ગ ॥
 સોલહ વિજ્ઞાઙ્ગિ દુરિય પળાસઝ સયલસંઘ ॥ ૫ ॥

રેવંતગિરિરાસ—આ રાસ મંત્રી વસ્તુપાલના ગુરુ વિજયસેન સૂરિઙ્ગ ૪ કઢવામાં બનાવરાવેલો છે. સંઘર્વાના પાડાના એક તાડપત્રની પોથીમાં બીજા પુસ્તકો મેશું સત્તરપાનાનું એક નાનું તાડ પત્ર હતું, તેમાંના ૧૨ પત્રમાં આ રાસ તથા બાકીમાં મહેશ્વરની સંયમ મંજરી (અપબ્રંશ) એ બે ગ્રંથો છે. દસ્કત બહુ ઉતાવળથી લખેલા છે, જો કે લક્ષ્યા સંવત્ આપેલો નથી પરંતુ ૧૪ મા શતકના આદિમાં લખાવ્યું જણાય છે. રાસની રચ્યા સંવત્ પળ આપેલી નથી પણ વસ્તુપાલે ગિરનારનો સંઘ કાઢેલો તે અરસામાં રચાયેલો હોવાથી સંવત્ ૧૨૮૮ ના અરસામાં બનાવેલો હશે. આમાં ગિરનારનું તથા ત્યાંના દેવાલયોના જીર્ણોદ્ધારનું વર્ણન ટુંકામાં કરેલું છે.

આદિ પરમેસર તિત્યેસરહ પયપંકય પળમેવિ ।
 મળિસુ રાસુ રેવંતગિરે અંબિકાદિવિ સુમરેવિ ॥ ૧ ॥
 ગામાગરપુરવળગહળસરિસરવરિસુપણુ ।
 દેવભૂમિ દિસિ પાચ્છિમહ મળહરુ સોરઠ દેસુ ॥ ૨ ॥
 જિણુ તહિ મંડલમંડળઝ મરગયમઝડમહંતુ ।
 નિમ્મલસામલસિહરમરે રેહઙ્ગ ગિરિ રેવંતુ ॥ ૩ ॥
 તસુ સિરિ સામિઝ સામલઝ સોહગ સુંદર સારુ ।
 નિંબજાઙ્ગ વ નિમ્મલકુલતિલઝ નિવસઙ્ગ નેમિકુમારુ ॥ ૪ ॥

(૧) પરમેશ્વર તીર્થકરના પદ પંકજને પ્રણમીને (૨) અંબિકાદેવીને સમરીને ગિરનારનો રાસમળીસું (૩) સુપ્રદેશ (૪) પશ્ચિમદિશામાં (૫) મરકતના મુકુટથી શોભતો (૬) નિર્મલ શ્યામ શિશ્વરના મારવાલો રેવંતગિરિ રાજે છે

(२२)

७
 तसु मुहदंसणु दसदिसिवि देसदेसंतरु संघ ।
 आवइ भावरसालमणउ हलि रंगतरंग ॥ ९ ॥
 ८
 पोरवाडकुलमंडणउ नंदणु आसाराय
 वस्तुपाल वरमंति तहि तेजपालु दुइ भाय ॥ ६ ॥
 गुरजरधरधुरिधवलवीरधवलदेवराजि
 बिहु^६ बंधवि अवयारियउ सूसु दूसममाझि ॥ ७ ॥
 नायलगच्छह मंडणउ विजयसेणउरिराउ
 उवऐसिहि बिहु नरप्रवरे धम्मि धरिउ दिहु भाउ ॥ ८ ॥
 तेजपालि गिरिनारतले तेजलपुरु नियनामि
 कारिउ गढमढपरवणु मणहरु धरि आरामि ॥ ९ ॥
 तहि पुरि सोहिउ पासजिणु आसाराय विहार ।
 निम्मिउ नामिह निजजणणि कुमरसरोवरु फारु ॥ १० ॥
 तहि नयरह पूरवदिसी उग्रसेणगढदुग्गु ।
 आदिजिणेसरपमुहीजणमंदिरि भरिउ सभग्गु ॥ ११ ॥
 बाहिरिगढ दाहिणदिसिहि चउरियवेहिविसालु ।
 लाडुकलह हियउ रडीय नडि पसु ठाई करालु ॥ १२ ॥
 तहि नयरह उत्तरदिसिहि सालव्वभसंभार ।
 मंडण माहिमंडल सयल मंडल दस उप्भार ॥ १३ ॥
 जोइउ जोइउ भविण पेधि गिरिहि दुयारि ।
 दामोदरु हरिपंचमउ सुवउ रेहइ उरि ॥ १४ ॥
 १३ अगुण अंजण अंबिलीय अंबाडय अंकलु ।

(७) तेना मुख दर्शन वास्ते दशे दिशामांथी भावथी रसयुक्त मनबाळा संघो देश
 देशांतरथी हर्षना तरंगयुक्त मनथी आवे छे. (८) पोरवाड कुलना मंडण (९) वे बांधवो
 ए दुःसम हालमां समकाल अवतार्यो (१०) नागेद्रगच्छना मंडण विजयसेनसुराश्वरना
 उपदेशथी नरप्रवर बन्ने भाइओ धर्ममां दृढ स्थापाया.

(११) पोतानी माता कुमरदेवीना नामथी भोटुं कुमर सरोवर बंधाव्युं (१२)
 चोरीनी वेदी (१३) अहीआथी रेवंतगिरिनी वनराजीनुं वर्णन शरु थाय छे.

(२३)

उंबरु अंबरु आमलीय अगरु असोय महल्लु ॥ १५ ॥
 करवर करपट करुगतर करबंदी करवीर ।
 कुडा कडाह कयंब कड करब कदलि कंपीर ॥ १६ ॥
 वेयलु वनलु बउल वडो वेडस वरण बिडंग ;
 वासंनी वीरिणि विरह वंसियाली चण चंग ॥ १७ ॥
 भीमामे भिबलि सिरसमे सिंधुवारि सिरखंड ।
 सरल सार साहार सय सागु तिगु सिणदंड ॥ १८ ॥
 पल्लवफुल्लफुल्लसिय रेहइ ताहि वणराइ ।
 ताहि उज्जिलतलि धम्मियह उल्लट्टु अंगि न माइ ॥ १९ ॥
 बोलावी संघहतणीय कालमेघंतरपंथि ।
 मेल्हविय ताहिं दिढ वणीय वस्ताल वरमंति । प्रथमं कडवं ॥ २० ॥
 दुविहि गुज्जदेसे रिउरायविहंडणु
 कुमरपाळु भूपाळु जिणसासनमंडणु
 तेण संठाविउ सुरठदंड हिवो अंबओ ।
 सिरि सिरिमालकुलसंभवो
 पाज सुविशाल तिणि नाठिय
 अंतरे धवल पुणु परव भराविय ॥ १ ॥
 धनु सुधवलह भाउ जिणि पाग पयासिय
 बारविसोत्तरवरसे जसु जासि दिसि वासिय
 जिम जिम चडइं तडि कडाणि गिरनारह ।
 तिम तिम ऊडइं जण भवणसंसारह
 जिम जिम ^{६५}सेउजलु अगि पालाट ए
 तिम तिम कलिमल्ल सयलु ओहट ए ॥ २ ॥
 जिम जिम वायइ वाउ ताहि निइझरसीयलु ।
 तिम तिम भवदुहदाहो तणि तुट्टइ ।
 निचलु कोइलकलयलो मोरकेकारवो ।

(१४) सोरठ दंडाधिप (१५) सेतुजल

(२४)

सुमए महुयरमहुंरुंगुजारवो ।

पाज चडंतह सावयालोयणी ।

लाषारासु दिसि दीसए दाहिणी ॥ ३ ॥

अंत

आवइ ए जे न उज्जिति घर धरइ धंघोलिया ए ।

आविही ए हीयह न जंति निष्फळ जीविउ सासुतणउं ॥ १६ ॥

जीविउ ए सो जि परि धन्नु तासु संमच्छर निच्छणु ए ।

सो परि ए मासु परि धन्नु बलि हीजइ नहि बासर ए ॥ १७ ॥

जीहि जिणु उज्जिलठामि सोहगसुंदरु सामलु ए ।

दीसइ ए तिहुयणसामि नयणसलूणउं नेमिजिणु ॥ १८ ॥

नीझरणचमर ढलंति मेघाडंबर सिरि धरीइं ।

तित्थह एसउ रेवंदि सिंहासणि जयइ नेमिजिणु ॥ १९ ॥

रंगिहि ए रसइ जो रासु सिरिविजयसेणिमूरिनिम्मविउ ए ।

नेमिजिणु तूसइ तासु अंबिक पूरइ मणि रली ए ॥ २० ॥

(चतुर्थ कडवं)

नेमिनाथ चतुष्पदिका—संवत् १३९६-९८ मां लखायेला कागळना पुस्त-
कमां लखेली आ विनयचंद्रसूरिनी नेमिनाथ चतुष्पदिकानी ४० चोपाइ छे. उदयसिंहनी
धर्मविधिवृत्तिने संवत् १२८६ मां शोधनार तथा कविशिक्षा वगेरेना रचनार महाकवि
आचार्य विनयचंद्र रविपभना शिष्य होता; ज्यारे आ विनयचंद्रे सूरि रत्नसिंहना शिष्य होता.

सोहगसुंदरु घणलायन्नु सुमरवि सामिउ सामलवन्नु ।

सखिपति राजल चडि उत्तरिय बार मास सुणि जिम बज्जारिय ॥ १ ॥

नेमिकुमार सुमरवि गिरनारि सिद्धि राजल कन्नकुमारि ।

श्रावणि सरवणि कडुय मेहु गज्जइ विरहि रिझिज्जइ देहु ।

विज्जु झबक्कइ रक्खसि जेव नेमिहि विणु सहि सहियइ केम्ब ॥ २ ॥

सखी भणइ सामिणि मन झूरि दुज्जणतणा मन वंछित पूरि

गयउ नेमि तउ विनडुउ काइ अछइ अनेरा वरह सयाइ ॥ ३ ॥

बोलइ राजल तउ इह वयणु नत्थि नेमिसम वररयणु ।

(१६) श्रावकोनी दृष्टि

(૨૬)

ધરૂં તે જુગહરણ સવિ તાવ ગયણિ ન ઉગ્ગઈ દિણયર જાવ ॥ ૪ ॥
 માદ્રાવિ ભરિયા સર પિક્કેવિ સકરુણ રોવડ રાજલદેવિ ।
 હા એકલડી મડ નિરધાર કિમ ઉવેષિસિ કરુણાસાર ॥ ૫ ॥
 અંત નિમ્મલ કેવલ નાણુ લહેવિ સિદ્ધિ સામિણિ રાજલદેવિ ।
 રયણસિંહસૂરિ પળમવિ પાય બારડ માસ ભાળિયા મડ માઈ ॥ ૪૦ ॥
 નેમિકુમરુ સમરવિ ગિરનારિ સિદ્ધિ રાજલ કન્નકુમારિ ।
 વિનયચંદ્રસૂરિકૃતશ્રીનેમિનાથચતુષ્પદિકા ।

સંવેગમાતૃકા ૧૨૫૦ ના અરસામાં લખાયેલા તાડપત્રમાં ત્રુટક મલેલી હોવાથી કર્તાનું નામ તથા રચ્યા સંવત્ જણાયેલા નથી. કુલ ગાથા ૬૧ છે. પ્રથમ મલે મીંડાથી માતૃકા શરુ થાય છે.

મલે મળુડ જાળુડ પરમત્થુ દુલ્હુ ચડવિહ સંઘહ સત્થુ ।
 એડ જાળેવિણુ લાહુડ લિઅડ નિય વિદ્ધુ ધણુ ધમ્મિ દિડ ।
 મીંડુડ મળીડ કિમ કવિ કહડ મીંડાવિણુ સંસારુ જુ મમડ ।
 મીંડાતળી અજ એવડી સક્તિ મીંડુડ ધ્યાતાં હુઅડ જ મુક્તિ ॥ ૨ ॥

માતૃકાચડપડ પણ ઉપરનાજ તાડપત્રમાંથી મલે છે. કર્તાનું નામ તથા રચ્યા સંવત્ આપેલા નથી. અહીંઆ પણ ઉપરની પેઠે બારાલ્હીના અક્ષરો લઈને ઉપદેશ આપ્યો છે.

ત્રિમુવનસરણુ સમરિ જગનાહુ જિમ ફિટ્ટડ મીંદવદુહદાહુ ।
 જિણ અરિ આઠ કરમ નિદ્ધલિય નમો જિન જિમ મવિ નાવડ વલિય ।
 આંચલી । સવિ અરિહંત નમેવિ સિદ્ધે ઉવજ્ઞાય સાહુ ગુણભૂરિ ।
 માઈયં બાવન અક્ષર સાર ચડપડંધિ પઠિડ સુવિચાર ।
 મલે મળેવિણુ મળીઅડ મલુડ તિહૂયણમાહિ સારુ એતલડ ।
 જિનુ જિનવચ્ચુ જગહ આધારુ ફીટીડ મૂકિડ અવર અસારુ ॥ ૨ ॥
 મીંડુડ પઢિડ મવનાગમા જડ સમકિતિ લીણુ આતમા ।
 જિનહ વયણિ કરિજે નિયુ ઠાહુ હ્રદય રહવિ તિહૂયણનાહુ ॥ ૩ ॥

કઢૂલીરાસ કઢૂલી એ આબુની તલેટીમાં ગામ છે. આ રાસમાં કઢૂલીના આ-
 ચાર્યોનો ઇતિહાસ છે. આ રાસ કોરિંગવડમાં ૧૩૬૩ માં રચાયેલો છે અને કઢૂલીના આ-
 ૪

(૨૬)

ચાર્ય ઉદયસિંહની ધર્મવિધિ વૃત્તિની સંવત્ ૧૪૧૮ માં કઢૂલી પાસે લખાયેલી લૂગડા ઉપરની પ્રતના પ્રાંતે લખેલો છે.

ગણવડ જો જિમ દુરાંતવિહંડણુ રોલનિવારણુ તિહુયળમંડણુ પળમવિ સામીંત પાસાજિણુ ।
 સિરિમદ્દેસરસૂરિહિ વંસો બીજીસાહહ વંનિસુ રાસો ધમ્મિય રોલ નિવારિત ॥
 સગ્ગષંડત જિમ મહીયાલિ જાણતં અઠારસત દેસુ વલ્લાણત ગોતલિ ધન્નિ રમાડલત ।
 અનલકુંડસંભમ પરમાર રાજુ કરઈં તર્હિં છે સવિવાર ।
 આબૂગિરિરુ તર્હિં પવરો વિમલહવસહી આદિજિણંદો ॥
 અચલેસરુ સિરિમાસિરિવંદો તસુ તલિ નયરીય વન્નીયણ ।
 જળમળનયણહ કમ્મળમૂલી કઢૂલી કિરિલંકવિલાસી સરપ્રવાચિ મળોહરીય ॥
 તમ્હિ નયરીય તમ્હિ નયરીય વસડ બહુ લોય ।
 ચિંતામણિ જિમ દુચ્છાયાહં દાઈં દાતુ સવિવેય હરિસીય ।
 સચ્ચડ સીલિ વવહરડ કૂડકપટુ નવિ તેય જાણઈં ।
 ગલીંત જલુ વાડી પાંડ ધમ્મકામ્મિ અણુરત્ત ।
 એકજીહ કિમ વન્નીંડ કઢૂલી સુપવિત્ત ॥ વસ્તુ ॥
 અંત જિણસાસણિ નહચંદુ સુહગુરુ મવીયહં કલપતરો ।
 તાં જગિ જયવંત ઉમ્હાત જાં જગિ ડગડ સહસકરો ।
 તેરત્રિસઠડ રાસુ કોરિંટાવડિ નિમ્મિત્ત ।
 જિણહરિ દિંત સુણંત મળવાંછિય સવિ પૂરવત ॥

થૂલિભદ્રફાગુ સ્થૂઠિભદ્રનો આ ફાગુ સ્વરતરગચ્છના આચાર્ય જિનપંઢ્રસૂરિએ ચૈત્ર માસમાં રંગથી રમવા અને ગાવા બનાવેલો છે. જિનપંઢ્રસૂરિ વિક્રમની ૧૪ મી સદીના અંતમાં થયા હતા.

આદિ—પળમિય પાસ જિણંદપય અતુ સરસડ સમરેવી

થૂલિભદ્રગુણિવડ મળિસુ ફાગુબંધુ ગુણ કેવી ॥ ૧ ॥

અહ સોહગસુંદરરૂવવંતુ ગુણમળિમંડારો ।

કંચળ જિમ ફલકંતકંતિ સંજમસિરિહારો ॥

થૂલિભદ્રગુણિરાત જાંમ મહિયલી બોહંતત ।

(२७)

नयरराय पाडलियमाहि पहूतउ विहरंतउ ॥

अंत—नंदउ सो सिरिथूलिभद जो जुगह पहाणो ।

मुणियउ । जिणि जगि मल्ल सल्लरइ वल्लहमाणो ।

खरतरगच्छि जिणपदमसूरिकियफागु रमेवउ ।

खेला नाचइ चैत्रमासि रंगिहि गावेवउ ॥ २७ ॥

गौतमरास विजयभद्र (सं. १४१२) आ रास छपायेलो छे पण विकृत भाषामां. अहींआं एनी आशरे विक्रमना १९ मा शतकना उत्तरार्धमां लखायेली कागळनी प्रत उपरथी मूळ भाषाना नमुना तरीके थोडो भाग उतारेलो छे.

वीरजिणेसरचरणकमलकमलाकयवासो ।

पणमवि पभाणिमु सामिसालगोयमगुरुरासो ।

मणुतणुचरणु एकंतु करवि निसुणउ भो भवियां

जिम निवसइ तुम्ह देहिगेहि गुणगण गहगहियां ॥ १ ॥

जंभुदीवि सिरिभरहखेत्रि खोणीतलमंडणु

मगधदेश श्रेणीयनरेसु रिउदलबलखंडणु ।

धणवर गुल्वर नाम गामु जहि गुणगणसज्जा

विप्पु वसइ वसुभूइ तत्थ जसु पुहवी भजा ॥ २ ॥

ताण पुत्तु सिरि इंदभूइ भूवल्लयपसिद्धउ

चउदहविद्याविहिरूवनारीरसि विद्धउ ।

विनयविवेकी विचारसार गुणगणह मनोहर

सातहाथसुप्रमाणदेह रूपिहि रंभावरु ॥ ३ ॥

नयणवयणकरचरणि जिण वि पंकज जलि पाडिय

तेजिहि ताराचंदसूर आकासि भमाडीय ।

रूपिहि मयणु अनंग करवि मेहिहउ निहाडिय ।

धीरिम मेरु गंभीरि सिन्धु चंगिम चय चाडिय ॥ ४ ॥

पिक्खवि निरुवम रूव जस्स जण जंपइ कंचिय ।

एकाकी कालि भीत इत्थ गुण मेल्हया संचिय ।

(૨૮)

અહવા નિશ્વદ્ પુલ્વજમ્મિ જિણવરુ ઇણિ વંદીય ।

રંભા પડમા ગડરિ ગંગ રતિ અતિ આણંદિય ॥ ૧ ॥

કમલાવતી રાસના કર્તા વિજયભદ્ર આ કે બીજા તે નક્કી થઈ શકે એવું નથી. પ્રતીકની ભાષા ૧૭ માં શતકની છે.

જ્ઞાનપંચમી ચોપાઈ. શ્રુતપંચમીના માહાત્મ્ય ઉપર ભવિષ્યદત્તની કથાનું વર્ણન આ ચોપાઈમાં કરેલું છે. ધનપાલની પંચમી કહા (અપભ્રંશ) અને મહેશ્વરસૂરિની પંચમી કહા (પ્રાકૃત) નો વિષય આજ છે. આ ચોપાઈ મગધ દેશમાં વિહાર કરતાં જિન ઉદયગુરુના શિષ્ય અને ઠક્કર માલ્હેના પુત્ર વિદ્વણુ સંવત્ ૧૪૨૩ માં રચેલી છે. પ્રતીકમાં મૂળ ભાષા સારી સચવાયેલી છે.

આદિ જિણવરસાસાણિ આઝઈ સારુ જાસુ ન લખ્ખઈ અંત અપારુ ।
 પઢહુ ગુણહુ પૂજહુ નિસુનેહુ સિયપંચમીફલુ કહિયુડ એહુ ॥
 સિયપંચમીફલુ જાણઈ લોઈ જો નરુ કરઈ સો દુહિડ ન હોઈ ।
 સંજમ મન ધરિ જો નરુ કરઈ સો નરુ નિશ્વદ્ દુત્તરુ તરઈ ॥ ૨ ॥
 આંકારજિણઈ ચડવીસ સારદસામિની કરડ જગીસ ।
 વાહગ હંસ ચડો કર વીણ સો જિણસાસાણિ અચ્છઈ લીણ ॥ ૩ ॥
 અઠદલકમલડપની નારિ જેણિ પયાસિય વેદઈ ચારિ ।
 સસિહરર્બિબુ અમિયરસુ ફુરઈ નમસ્કાર તસુ વિદ્વણુ કરઈ ॥ ૪ ॥
 ચિંતાસાયર જવિ નરુ પરઈ ઘરધંધલલિ સયલઈ વીસરઈ ।
 કોહુ માનુ માયા મોહુ જર ઝંપે પરિયડ સંદેહુ ॥ ૫ ॥
 દાનુ ન દિન્નડ મુનિવરજોશુ ના તપુ તપિડ ન મોગેડ મોગુ ।
 સાવયઘરહિ લિયડ અવતારુ અનુદિનુ મનિ ચિંતહુ નવકારુ ॥ ૬ ॥
 તિન્નિ રયણિ જો જ્ઞાણહં ગઈ તિસુ જિંડન રયણ કવહુ જાઈ ॥ ૭ ॥
 ભવિયહ મુનિવર કર્ડડ સુનહે સિયપંચમીફલુ કહિયુડ એહુ ।
 ચડદહસઈ તેડસા સાર મંડલ મગધ નયરવિહાર ॥ ૮ ॥
 ક્રિયડ કવિતુ હરિષે આપને બહુફલુ હોઈ પંચમી મુને
 કન્નુ દેડ કરિ નિસુનેહુ લોઈ જંબુદીપ પસિદ્ધડ સોઈ ॥ ૯ ॥

(૨૧)

અંત ઠકર માલહેપુતુ વિદ્ધળુ પમળઈ સુદ્ધમળી હરસિહિં લાગુત ચંતિ
 ચડહસઈ તેવીસમણ ।
 સિય માયવઙ્ગ્યાસિ ગુરુવાસરિ ઇદુ ઉપનડ નયરવિહારમઝારિ
 પંચમિફલુ ઇમ્વ ગાઈયડ ॥ ૪૬ ॥
 નંદડ ચડવિહ સંદુ નંદડ સિરિજિણડદયગુરો
 જિમ્વ તારાયણં ચંદુ જિમ્વ જલનિહીં ગુરુગિરિપવરો ।
 ઇહ સિયપંચમી તેમિ ચિરુ ણંડડ સંસારમહિ
 તે નર સિવપુરિ જાહિં પઢાહિં ગુણહિં જે સંમલઈ ॥ ૫૪૮ ॥

ચિહુંગતિની વેલ—ચિહુંગતિની વેલનો કર્તા વસ્તિગ છે. રચ્યા સંવત્ આપેલી નથી પણ પ્રતિક સં. ૧૪૬૨ માં લખાયેલો છે.

આદિ સેત્રુંજ વંદિઅ તીરથરાડ ગુરુયા ગણહર કરડ પસાડ
 વાગવાળિ હડં સમરડં દેવિ ચિહુંગતિગમણ કહૂ સંલેવી ॥ ૪ ॥
 ચિહું ગતિમાંહિ કાઈ નચ્છી સાર દીસઈ દુરકતણું મંડાર
 ચિહું ગતિતણું તાહાં નહીં કોઈ ગંમુ જિહિ ચિત્તિ એક વસઈ જિણધમ્મુ
 અંત રામતિની છઈ મૂ ઘળી ટેવ ગુરુયો સંધની નિતુ કરુ સેવ
 અજ્ઞાન પળઈ આસાતન કીધ વસ્તિગ લાગઈ શ્રીસંવપાય ॥ ૫ ॥

આ ચિહુંગતિનું વેલનું બીજું નામ ચતુર્ગતિ ચતુર્ણાદી છે. બીજી પ્રતમાં પ્રથમ લીંટી નીચે પ્રમાણે છે.

શેત્રુંજ વંદિય તીરથરાડ પ્રભરત્ના ગુરુ કરું પસાડ
 આ ઉપરથી કર્તાના ગુરુનું નામ પ્રભરત્ન અથવા રત્નપ્રભ હશે પણ વિશેષ હકીકત નહીં આપેલી હોવાથી તે ક્યારે થયા તે કહી શકાય નહીં.

ત્રિભુવનદીપક પ્રબંધ—જયશેખર સૂરિના ત્રિભુવન દીપક પ્રબંધ ઉર્ફે પરમહંસ પ્રબંધમાં જૂદા જૂદા છેદો—વસ્તુ, દુહા, ચુપડ, બોલી, દ્રુપદ, ઢાલ, ધડલ વગેરે—વાપરેલા છે જયશેખર સૂરિ સં. ૧૪૬૦ ના અરસામાં વિદ્યમાન હતા.

આદિ (ધુરિ દુહા રાગુ ધનાસી)એ પાહિલડ પરમેશ્વરુ નમી અવિકતુ અવિચલ ચિત્તિ

(૩૦)

સમરિસું સમરસ ઝીલતી હંસાસણિ સરસાતિ ॥ ૧ ॥
 માનસિ સરિ જાં નિમ્મલહ્ કરહ્ કતૂહલુ હંસુ
 તાં સરસાતિ રાગહ્ રહ્ જોગી જાગહ્ હંસુ ॥ ૨ ॥
 વાળી પાણિ સામિણી મન સરસતી સંભારી
 દાસહ્ દુયણદુયંગમી મીઢે મુયણ દુયારિ ॥ ૩ ॥
 હિવ વસ્તુ નામિ મંડલ ૨ મૂલિ જે કંદુ તિણિ સુત્તિ જગાવિય ।
 મૂલપવણું જુત્તિહિં નિરૂંધિય ।
 તત્ત ચલ્લિય પવણવાલિ અવહમાગ્ગિ સસિપાણલુદ્ધિય ।
 પેલ્લી દેવો સરિસ મહં દિઢી દસમ દુયારિ ।
 કારિસિંઝં કાવિત સોહામણું તેહ સરસાતિ આધારિ ॥ ૪ ॥

જયશેઝર સૂરિ એક પ્રલ્યાત ગ્રંથકાર હતા અને તેમનો રચેલો આ પ્રબંધ મનોહર હોય તેમાં નવાડ નથી. પ્રબંધની ત્રણ પ્રતો પાટણમાં છે. પરંતુ જે પ્રતીકમાંથી ઉપરનું ઉતારવામાં આવેલું છે તે વધારે જુનો હોઈ મૂલ ભાષા સારી જઠવાયેલી છે.

વિદ્યાવિલાસ રાસ—પીપલગચ્છના વારપ્રમ સૂરિના શિષ્ય હીરાણંદ સૂરિએ આ વિદ્યાવિલાસ નરેંદ્રનો પવાડો સં. ૧૪૮૬ માં રચેલો છે.

પહિલું પ્રણમિય પદમજિણેસર સિત્તુંનય અવતાર ।
 હાથિયણાઉરિ શ્રીશાંતિજિણેસર ડજનાલિ નેમિકુમાર ॥ ૧ ॥
 જોરાઉલ્લે શ્રી પાસજિણેસર સાચઉરિ વર્ધમાન ।
 કાસમીરપુરિ સરસતી સામિણિ દિઉ મઙ્ગ નિતૂ વરદાન ॥ ૨ ॥
 પીપલગાચ્છિહિ ગિરુઆ ગણહર સિરિવીરપ્પહ સૂરિ ।
 નામિહ્ લીધહ્ જાસ તણહ્ સવિ પાપ પળાસહ્ દૂરિ ॥ ૩ ॥
 તાસતળા પય પળ માય બોલિસું વિદ્યાવિલાસહ્ ચરિય ।
 મળહ્ હીરાણંદ ભવિયા નિસુણહ્ હીયડહ્ હરસ્વ ધરીય ॥
 વિદ્યાવિલાસ નારેંદ્રપવાડઉ હિયડામીતરિ જાળી ।
 અંતરાય વિણુ કરડુ તુમ્હિ ભાવ વળેરડ આણિ ॥ ૫ ॥

આ રાસમાં વસ્તુ દ્રુપદ, દુહા, ચોપડ, દેશાવ, વસંત, ધન્યાશ્રી, આંચલી, આંકળી વગેરે છેદો તથા રાગો વાપરેલા છે પ્રતીક બહુ જૂનો નથી.

(૩૧)

દર્શાણભદ્રાસ- હીરાણંદસૂરિકૃત દર્શાણભદ્રાસ બહુજ ટુંકો છે પિપ્પલગચ્છના
હીરાણંદ સૂરિનો વિદ્યાવિલાસ પવાડો સં. ૧૪૮૬ માં રચાયેલો છે.

વોરજિણેસર પય નમીએ સમરીય સમરીય સરસતિ દેવિ કિ
દશનભદ્રગુણ ગાડસિંઝં એ હિયડલ્હ
હિયડલ્હ હરણ ધરોવિ કિ રાજિણેસર પય નમીએ ॥ ૧ ॥

ત્રુટક પય નમીય વીરહ દશનભદ્રહ ચરિય રચિસું સોહાપણું
જંબુદીવાહિ ભરહખંડહિ દશનપુરુ રલિયામણું
દશનભદ્ર તિહાં રાજ પાલડે ઇંદનાવાલિ જાણોએ
દશનગિરિવનિ વીર પુહુતા સમવસરગ વષાળીએ ॥ ૨ ॥
અંત ઇણિપિરિ જિણવર ગુણ થુણએ નાસએ કસમલ પૂરિ કિ ।
બોલડે બોલડે હીરાણંદ સૂરિ કિ ઇણિપરિ જિણવર વાંદતાં એ ।

નેમિનાથફાગ—ધનદેવ ગણિનો આ સંસ્કૃત પ્રાકૃત તથા ગુજરાતી એમ ત્રણ
ભાષામય સુરંગાભિધાન નેમિફાગ સંવત્ ૧૬૦૨ માં રચાયેલો લાગે છે.

નત્વાનંતગુણાત્મકં સુરંનંતં સંસારનિસ્તારકમ્
વિશ્વાનંદવિધાયકં જિનપતિં શ્રીઆદિદેવં પ્રભુમ્ ।
સ્તુત્વા શ્રી સુતદેવતાં જનનતાં નિઃશેષનાડયાપહામ્
શ્રીનેમેરતુલં કરોમિ સપ્તલં ફાગે સુરંગાભિધમ્ ।
પ્રાકૃત કાવ્ય । દેવી દેવિ નવી કવીશ્વરતણી વાળી અમસારણી
વિદ્યાસાયરતારણી મલ ઘણી હંસાસણી સામેણી ।
ચંદા દીપતિ જીપતિ સરસતિ મડે વીનવી વીનતી
બોલું નેમિકુમાર કોલિની રતિ ફાગિઈં કરી રંજતી ।
સરસતિ મુક્ત મતિ દેવીઅ દેવીઅ તું જગિ સારરે ।
નીલકમલદલસામલ જિનવર વરણતું નેમિકુમારરે ॥ ૩ ॥
કામિત ફલદાતાર સામી નેમિકુમાર
હારમનોહરુ એ મુગતિ રમાણિવરુ ॥ ૬ ॥

અંત ફાગ—જ્ઞાન ઉપતું જાણીય રાણીય રાડમડે રંગી

(૩૨)

ગિરિસિરિ સામીય નિરઘીય હરઘીય સા નિજઅંગિ ॥ ૧ ॥

સામી કેવલ કામિની કરિ ધરી રાજીમતી નાદરી

સા સારી નિજકાજ રાજકુમરી મુગતિઈ ગઈ સા વરી ।

જે રેવઙ્ગિરિરાયઙ્ગપરિ ગમઈ શ્રીનેમિપાયે નમઈ

તે પામઈ સુખસિદ્ધિરિદ્ધિહિ રમઈ શ્રી શાશ્વતી ભોગવઈ ॥ ૩ ॥

इति श्रीसुरंगाभिधो नेमिकागः संपूर्णः संवत् १५०२ वर्षे कृतो धनदेवगणिना

વસ્તુપાલ તેજપાલ રાસ—આ રાસના કર્તાનું નામ જણાવેલું નથી. બહુજ નાનો હોવાથી તેમાં વસ્તુપાલના ફક્ત ધર્મકૃત્યોનું ટુંક વર્ણન કરેલું છે. રાસ જૂનો હોવાથી તેમાં વસ્તુપાલ અને તેજપાલના વસ્તિગ અને તેજિગ એવાં નામો આપેલાં છે જે તેમના સ્થાન લૌકિક પ્રચારના નામ હોવાં જોઈએ. ચિહુંગતિની વેલના કર્તાનું નામ પણ વસ્તિગ છે.

આદિ વીર જિણેસર નમીય પાય અનઈ ગોયમસામી
સરસાતિતળઈ પસાઁલઈ એ કહિસિઁડ સિરનામી ॥ ૧ ॥
વસ્તુપાલતેજિગતળઁડ અમ્હે બોલિસ રાસો
ભરતપેત્ર ધૂરિ ગુજરાત અનહિલપુર વાસો ॥ ૨ ॥
અણહિલવાડઁડ નયર જાણિ પુઠ્ઠુવિપરસિદ્ધઁડ ।
ગઢમઢમંદિરપોલિવાવિ સરવરઈ સમિદ્ધઁડ ॥

શ્રેણિકરાસ—આ રાસના કર્તા જણાયલા નથી. પણ ૧૧ શતકમાં રચાયેલો હોવો જોઈએ. પ્રતીક સંવત્ ૧૧૨૬ નો છે.

આદિ સોહોવા સિરિવિરજિણપયપંકય પળમેવિ
શ્રેણીઁડભયકુમાર ચરિતુ હઁડ સંલેવિ ભળેસું ॥ ૧ ॥
શ્રેણીઁડભયકુમારચરી સરસતિવિણુ ન કહાઈ
પળમઈ વીટિઁડ વાઁલઁડો વાળી સંઘપસાઈ ॥ ૨ ॥

મંગલકલસ ચોપાઈ—આ રાસના કર્તા સર્વાનંદ સૂરિ કીયા ગચ્છના હતા અને તેમણે આ રાસ ક્યારે રચ્યો તે જણાતુ નથી. એક સર્વાનંદ સૂરિ, સં. ૧૩૦૨ માં ચંદ્રપ્રભ ચરિત્ર રચેલું છે જા ચોપાઈમાં વસંત સામેરી દ્રુપદ વગેરે રાગો વાપરેલા છે.

(૩૩)

સયલ મંગલ સયલમંગલમૂલુ મુણિનાહ
 આબુગિરિ આદિજિણ પાયપડમ પળમેવિ ભાવિણ
 કછોલીમુખમંડણ પાસનાહુ ઉરવરિ ધરેવિણ ॥
 વાગુવાણિ સુભવયણ લે અવતરી અક્ષરમાલ
 મંગલકલસુત્તિ હિવ મળસિડ રલિઅ રસાલ ॥ ૧ ॥
 (દૂહા) રલિઅ રસાલ નિસુણતાં મંગલકલસચરિત્ત
 માવિઆં માવિઈ સંમલુ કરીડ સુનિચલ ચિત્તુ ॥ ૨ ॥
 નિશ્ચલાંત્તપસાડલઈ વિધન વિલીજઈ દૂરિ ।
 સુલાલિત વાળી ઇમ મળઈ શ્રી સર્વાનંદ સૂરિ ॥ ૩ ॥

પેથડરાસ. વિક્રમના ૧૩ શતકમાં થયેલા પોરવાડ વંશના પેથડશાહના સુક્રુતો આ કર્તાના નામ વગરના રાસમાં સંક્ષેપમાં વર્ણવેલા છે. રાસ ૧૫ શતકના આદિમાં રચા-
 ણ્ણો છાગે છે. પેથડના વિશેષ વર્ણન માટે સુક્રુતસાગર કાવ્ય જુઓ.

આદિ વિનયિ વયણિ વીનવડ દેવિ સામિણિ વાગેસરિ ।
 હંસગમાણિ આકાશમમાણિ તિહુયાણિ પરમેસરિ ।
 વીરજિગંદહ નમીય ચલણ ચડવિહુ શ્રીસંધિર્હિ ।
 કવાડિજસ્ત્રવ જસ્ત્રવાધિરાજ સમરીય મનરંગિહિ ॥ ૧ ॥
 કોડીય નયરનિવાસિણીય વંદડ અંબિકદેવિ ।
 શાસનદેવતિ મન ધરીય ગુરુચલણ નમેવિ ॥ ૨ ॥
 રાસ રમેવડ જિણમવણિ તાલમેલ ઠવિ પાડ
 સંઘ તલાયન રોપીડ એ સમગિરિવિમગિરિ બેવિ ॥ ૩ ॥

સંઘપતિ સમરસિંહરાસના કર્તા નાગેંદ્રગચ્છના પાસડસૂરિના શિષ્ય અંબદેવ છે. સંઘપતિ સમરસિંહ ઉર્ફે સમરાએ કેટલાંક સ્તવનો બનાવેલાં છે. સંવત્ ૧૪૭૧ માં તેણે શાન્તુ જય ઉપર ઋષભદેવની મૂર્તિ બેસાડી હતી. આ રાસ પળ તે અરસામાં રચાયેલો છે; અને તેમાં સમરાના વિવિધ કૃત્યો વિસ્તારેલાં છે. સમરસિંહ ઓસવાલ હતો અને નેના ઉપર અ-
 લપ્તાનની મહેરવાની હતી.

આદિ પહિલડ પ્રણમિડ દેવ આદિસરુ સેતુજસિહરે ।
 અનુ અરિહંત સબ્બેવિ આરાહડ બહુભત્તિમરે ॥

(૩૪)

તત સરસતિ સુમરેવિ સારસસિંહરનિમ્મલીય ।
 જસુ પયકમલપસાય મુરુહ માણઃ મન રહીય ॥ ૨ ॥
 સંઘપતિદેસલપ્તુ મણિસુ ચરિત સમરાતણુ એ ।
 ધમ્મિયરોલુનિવારિ નિસુણુ શ્રવણિ સુહાવણુ એ ॥ ૩ ॥
 પાસડસૂરિહિં ગણહરહ નેત્રઅગચ્છનિવાસો
 તસુ સીસિહિં અંબદેવસૂરિહિં રચિયતુ એહુ સમરાસો ॥
 એહુ રાસુ જો પઢઈ ગુણઃ નાચિતુ જિણહરિ દેઈ ।
 શ્રવણિ સુણઃ સો બયઠતુ એ તીરથજાત્રફલુ લેઈ ॥

અંત

સુદયવત્સવીરચરિત્ર સદેવંત સાવલિંગાની લોકકથાનું આ જૂનું કાવ્ય છે. કૃત્તો જૈનેતર भीम છે. તેના વિશે કંઈ વિશેષ જણાતું નથી. પ્રાકૃત તથા જૂની ગૂજરાતીમાં રચાયેલા આ કાવ્યમાં ૬૭૨ ગાથાઓ છે. ગ્રંથાગ્ર ૧૦૧૧ છે. કવિએ પાંચડી, છપ્પય, વસ્તુ, દોહા, ચતુષ્પદ વગેરે છંદો વાપરેલા છે. પ્રબંધ સોલમા શતકના આરંભે બનાવેલો લાગે છે.

માહમહામાહમ્ને ભાવનવત્સ જો સારો ।
 સો બિન્દુ ઓક્કારો ઓંકારેણ નમોક્કારો ॥ ૧ ॥
 જિણઃ રચીય નિગમઆગમપુરાણસરઅક્ષરાણ વિત્થારો ।
 સા બ્રહ્માણી વાણી પય પળમવિ સુપય મળેસુ ॥ ૨ ॥
 ગજવયણ ગવરિનંદણ સેવયસુહકરણ અમુહઅવહરણો ।
 બહુબુદ્ધિસિદ્ધિદાયક ગણનાયક પઢમ પળમેસુ ॥ ૩ ॥
 ગુરુ લહુ અ જિ કેવિ કવિયણ સરસસુઅથા સુહંદવંધયરા ।
 એ કંઠઠાણિ સવ્વે કરજુઅલં જોડિ પળિમામિ ॥ ૪ ॥
 સિંગારહાસકરુણા રુદ્ધો વીરો મયાન વીમત્થો ।
 અદ્મુતશંત નવઈ રસિ જસુ જંપિસુ સુદયવચ્છત્સ ॥ ૫ ॥
 છપ્પય માલવદેસમજારિ નયર ઝનેણી અણેપમ
 પહુ પહુવચ્છ નરિંદ નારિ બહુલાચ્છ લચ્છિસમ
 તિહ સુય સુદયકુમાર સબલ સામલિભત્તારહ ।
 સાહસિ જસિ પવરાતિ પ્રસિદ્ધ જાગિ જયત જૂઆરહ
 સ્થિત્તત્તણી સ્થિત્તિય સોહ કર રાયરીતિ વીર જિ વિશુદ્ધ
 ઇમ મળિઈ भीम તુઅ ગુણ થુણિસુ જોઈ રસિ ધીવર લલ્લ ॥ ૬ ॥

(૩૫)

उज्जेणि अवणिमइझे नयरी नयरसयलसिंगारो ।

तिणि पइ पहुवच्छो पत्थंतय पूरण अत्थ ॥ ७ ॥

विप्पवयणि राउ रंजिउ पुच्छइ वलि अविगात्ति ।

कवण कलागुण तूंअतणइ कवण तुइझ कुलपित्ति ॥ ૧૪ ॥

(વસ્તુ) વિપ્પ જંપડ વિપ્પ જંપડ નિસુણિ નરનાહ

जयवंती ज्योतिषकला कुलकम्मि अम्ह अछइ अंगइ ।

वत्तारउ संवच्छरह नष्टजन्म नवि चित्ति लगगइ ।

જં સુરપુરિ જં નરમુવણિ જં જં હૂડ પાઆલિ ।

નરવર નિનમંદિરથિકૂ તં જાણું તિણિ કાલિ ॥ ૧૫ ॥

આ શિવાય જૈનોએ પણ આ કથા કવિતામાં રચી છે. સંસ્કૃતમાં **સ્વનશેખરના** શિષ્ય **હર્ષવર્ધન ગબ્ધિ** સદયવંસ કથા ગદ્યમાં રચેલી છે.

સાગરદત્તરાસ દાનમહાત્મ્ય ઉપર રચાયેલા આ ૧૩૭ ગાથાના રાસના કર્તા **સદિરગચ્છના** આમદેવસૂરિના શિષ્ય શાંતિસૂરિ છે. પ્રાકૃત, અપભ્રંશ તથા મૂજરાતીમાં રચાયેલો આ રાસ **શ્વેતેશ્વર રસમય** હોઈ તેમાં ગાથા, રાસડ, કુંડલિઓ, ઘાત (ધત્તા), અડવણ, માલિનીરૂપક, છન્દ્ય, પાઘડી (પદ્મડિકા) રાસાબંધ વગેરે વિવિધ છંદો વાપરેલા છે.

छंदतरकलोलं वज्रनलं संतिसूरिणा महियं ।

सायरचरिअं सायरसरिसं सरसं निसामेह ॥

કર્તાના શિષ્ય **ઈશ્વરસૂરિ** સં. ૧૧૬૧ માં લલિતાંગ ચરિત્ર નામનો તેવોજ રાસ બનાવેલો છે. સાગરદત્ત રાસમાંથી થોડો ભાગ નીચે ઉતારેલો છે.

तर्हि राजु करइ राजा जयंतु राणीजयमालातणु कंतु ।

वयरियविसविसहरपंखिराउ वयरियपंवाणणअकूपाउ ॥ ७ ॥

वयरियमयमयंगलगंधहत्थि वयरियसायरसोसणअगत्थि ।

अल्लेवसरु दाने सुजाणु महिमंडले ऊगिउ अवर भाणु ॥ ૮ ॥

અડિલ ગંભીરમગુણનિજિયસાયરુ નિયવાણત્તવાવિત્તદિસાયરુ ।

દુત્થિયલોયસફલઆસાયરુ સત્થવાહુ તર્હિ નિવસइ સાયરુ ॥ ૯ ॥

(૧૬)

માહેનીરૂપક । નવનેહનિહાણસમુલ્લસિયં હસિયં તિહતિક્કુલ્લકુલવિયલ્લગ્યંતળયં ।

સિંગારરસાલતરં અહસં અરેહરે માળિણિજુલ્લગ્યં તળયં ॥ ૧૧ ॥

છળ્પય સસિવયળીસહયારુવાહુ સાલ્લોવમ માસહ ।

વિલ્લુ નિયંત્રે વિલ્લુ થોરુ થુલ્લુ થાળ પયાસહ ।

અંગુલિઅસાહંતરહ નયળવરપત્ત લહકહ ।

નહફુલ્લિહિ ફુલ્લિયહ અહરમંજરી મહકહ ।

ઘળળીયઓહરઅંત્રલ લેલ્લુ લસુરવરહ રસમરિય ।

લિલ્લહ મળ કલ્લ ન લલ્લહસહ પહ વસંતસંપહ વરિય ॥ ૧૨ ॥

લલિતાંગ ચરિત્ર સાગરદત્તરાસના કર્તા શાંતિશૂરિના શિષ્ય-ईश्वरमूरिण મંડપદુર્ગના પાદશાહ ગ્યાસુદીનના પુત્ર નાસીરના સમયમાં (ઈ. સ. ૧૪૯૮-૧૫૧૨) મઝિક માફરના પટે થયેલા સોનારાય જીવનના પુત્ર મંત્રિપુંજની પ્રાર્થનાથી સં. ૧૫૬૧ માં વિવિધ હંદોમાં રચેલું છે. સાગરદત્ત રાસની પેઠે આ પળ પ્રાકૃત, અપભ્રંશ તથા ગૂજરાતીમાં છે. કાવ્યમાં વાપરેલા હંદોનાં નામ છેવટે આપેલા છે.

સાલંકારસમત્થં સચ્છંદં સરસગુણસંજુતં ।

લલિયંગકુમરચરિયં લલ્લનાલલિયલ્લ નિસુળેહ ॥

આમ કવિએ પોતાના કાવ્યનું વર્ણન કરીને તેને લલનાલલિતની સાથે સરસા-
ચું છે. સાગરદત્ત રાસ અને પ્રસ્તુત ચરિત્ર સ્વેચ્છર ઉચ્ચપ્રતિના કાવ્યો હોઈ સંસ્કૃત તથા
પ્રાકૃત કાવ્યોની સાથે સરસામળીમાં સારી રીતે ઝમા રહી શકે તેવા છે.

મહિમહતિ માલવદેશ ઘળકળયલ્લચ્છિનિવેસ ।

તિહં નયર મંડવદુર્ગ અહિનત્ત જાળ કિ સગ્ગ ॥ ૬૭ ॥

તિહં અતુલલ્લ ગુણવત્ શ્રીગ્યાસસુત જયવંત ।

સમરથ સાહસધીર શ્રીપાતસાહ નિસીર ॥ ૬૮ ॥

તસુ રજિ સકલપ્રધાન ગુરુલ્લવરયળનિધાન ।

હિંદુઆ રાયવજીર શ્રીપુંજ મયળહ વીર ॥ ૬૯ ॥

સિરિમાલવંશવયંસ માનિનીમાનસહંસ ।

સોનારાયજીવનપુત્ત બહુપુત્તપરિવારજુત્ત ॥ ૭૦ ॥

શ્રીમલિકમાફરપટ્ટિ હયગયસુહલ્લલ્લુલ્લ ॥

(૩૭)

શ્રીપુંજ પુંજ નરિંદ બહુકવિત કેસિસુઝેદ ॥ ૭૧ ॥

નવરસાવિલાસઊલોલ નવંગાહગેયકલ્હોલ ।

નિયબુદ્ધિ બહુઅ વિનાણિ ગુરુવમ્મફલ બહુ જાણિ ॥ ૭૨ ॥

ઇય પુણ્યચરિયપ્રબંધ લલિઅંગનૃપસંબંધ ।

પહુપાસચરિયહ ચિત્ત ઉદ્ધરિય એહ ચરિત્ર । કુઝકં ॥ ૭૩ ॥

દશપુરહ નયરમઝારિ શ્રીસંઘતળઈ આધારિ ।

શ્રીશાંતિસૂરિસુપસાઈ દુહદુરીય દૂર પલાઈ ॥ ૭૪ ॥

જં કિમવિ અલિયમસાર ગુરુઝહુઅવર્ણવિચાર ।

કવિ કવિઝ ઈશ્વરસૂરિ તં સ્વમઝ બહુગુણ સૂરિ ॥ ૭૫ ॥

સસિરસુ (૬૧) વિક્રમકાલ એ ચરીય રચિઝ રસાલ ।

જાં ધ્રુઅ રવિ સસિ મેર તાં જઝ ગચ્છ સેઝર ॥ ૭૬ ॥

વાચંત ધીરચરિત્ત વિચ્છરઝ જગિ જયકિત્તિ ।

તસુ મણુઅમવ ધન્ન ધન્ન ત્રી પાસનાહ પ્રસન્ન ॥ ૭૭ ॥

ઇતિ શ્રીલલિતાંગનરેશ્વરચરિત્રં સમાપ્તં । તસ્મિન્સમાપ્તે સમાપ્તેયં રાસકચૂડામાણિ
પુણ્યપ્રબંધઃતથાત્ર રાસકે શ્રીલલિતાંગચરિત્રે પ્રથમં ગાથા ૧ દુહા ૨ રાસાટક ૩ ષટ્પદ
૪ કુંડલિયા ૫ રસાઝલા ૬ વસ્તુ ૭ ઇંદ્રઝજોપેંદ્રવજ્રાકાવ્ય ૮ અઢિલ્લ ૯ મઢિલ્લ ૧૦
કાવ્યાર્ધબોલી ૧૧ અઢિલ્લાર્ધબોલી ૧૨ સૂઢબોલી ૧૩ વર્ણનબોલી ૧૪ યમકબોલી
૧૫ છપ્પય ૧૬ સોરઠી । સંવત્ ૧૫૬૧ બર્ષે.

નંદવત્રીશી ચતુષ્પદી—તપગચ્છના ન્યાનશીલના શિષ્ય સંઘકુલે નંદવત્રીસી
૧૫૨ ચોપડોમાં સંવત્ ૧૫૧૦ (?) માં રચેલી છે.

તપગચ્છનાયક એહ મુણિદ જય શ્રીહેમાવિમલસૂરિદ

ન્યાનશીલ પંડિત મુવિચાર સીસ કહી ચૂપડ ઉદાર ॥ ૧૦ ॥

સંવત પનર સાદા મઝારિ ચૈત્રહિ મુદિ તેરસમઝારિ

જે નર વિદુર વિશેષડ મુણઈ મુનિવર સંઘકુલ ઇમ મળઈ ॥ ૫૧ ॥

બિહ્લળપંચાશિકાકાવ્ય ચોપાઈ—આ કાવ્ય ગુજરાતમાં મઠ્ઠતી બિહ્લળ
પંચાશિકા (પૂર્વાર્ધ અને ઉત્તરાર્ધ) નો દૂહા ચોપડમાં અનુવાદ છે. આ ચોપડનો કર્તા પળ
છેવટના ભાગ ઉપરથી બિહ્લળ નામનો કોઈ પંડિત લાગે છે. રચ્યા સંવત્ આપેલી નથી

(૩૮)

પણ પાટણના પ્રતીકનો લક્ષ્યા સંવત્ ૧૬૫૧ હોઈ પ્રતીકની ભાષા નોતાં તેથી પૂર્વે ૧૬ માં શતકના આ ગ્રંથ રચાયેલો લાગે છે.

મકરધ્વજ મહિપતિ વર્ણવું જેહતું રૂપ અવની ભમિનવું ।
 કુસુમબાળ કરી કુંનરી ચઢઈ જાસ પ્રયાણિ ધરા ધડહડઈ ॥ ૧ ॥
 કોદંડ કામિનીતણું ટંકાર અગલિ આલિ જ્ઞાજ્ઞા જ્ઞકાર ।
 પાંચાલિ કોણલિ કટરવ કરઈ નિર્મલ છેત્ર શ્વેત શિર ધરઈ ॥ ૨ ॥
 ત્રિભુવનમાંહિ પઢાવઈ સાદ છઈ કો સુર નર માંડઈ વાદ ।
 અબલા સૈનિ સબલ પરવરિયું હીંડે મન્મથ મચ્છરિ મરિયું ॥ ૩ ॥
 માધવ માસ સોહઈ સામેત જાસતણઈ જલનિધિ સુતમંત ।
 દૂતપણું મલયાનિલ કરઈ સુરનરપત્રગ આળા વરઈ ॥ ૪ ॥
 તાસતણા પય હું અનુસરી સરસાતિ સામિણિ હાડઈ ધરી ।
 પહિલું કેંદર્પ કરી પ્રણામ ગિરુડ ગ્રંથ રચિસિ અભિરામ ॥ ૫ ॥

૧૬ શ્લોકમાં બિહ્લણ તથા શશિકલાનો વૃત્તાંત આપેલો છે. ૧૭ મીથી પંચાશિકાના અર્થ શરૂ થાય છે.

(અઘાપિ તાં કનકચંપકદામગૌરી)

આજ અમ્હારઈ મનિ માનિની ચિંતુ ચંપકસોવનવની ।
 ગૌરિદામસરિચ્છી સાર મુલ અંબુજ વિકસિત આકાર ॥ ૫૭ ॥
 નાહના રોમ ન આવઈ નયણિ સુતી ઉઠી માતાવયણી ।
 સંભારઈ વિદ્યા વાસરી તિમ્હું સમરુ એ સુંદરી ॥ ૫૮ ॥
 અંત ભળઈ બિહ્લણ મમ વાણિ એહ જ્ઞાન તણઈ રસિ રાતડ તેહ ।
 ઇતિ *વિચ્ચકચૂડામણિશ્રીબિહ્લણપાંડિતાવિરાચિતબિહ્લણ
 પંચાશિકાકાવ્યચોપઈ સંપૂર્ણ ।

સંવત્ ૧૬૫૧ માં લેખેલી પાટણના મંડારની પ્રતમાં ૨૦૧ ચોપાઈ છે ય્યારે સં. ૧૭૩૩ માં લેખાયેલી બીજી વ્રહ્મણની પ્રતમાં ૨૦૧ ચોપાઈ છે. અને પછી શશિકલાના વિરહપ્રલાપનું તથા તેણીના બિહ્લણ સાથે પરિણયનું ૧૨૧ ચોપાઈમાં વૃત્તાંત છે.

કર્પૂરમંજરીચત્રપદ—સિદ્ધરાજના રુદ્રમાલની કર્પૂરમંજરી નામની પૂતળીની

(૩૯)

મૂલ કર્પૂરમંજરના પ્રેમની વાત છે. મતિસારે (જૈનેતરે) સં. ૧૬૦૧ માં ૨૦૪
જીવંત માં આ કથા રચેલી છે.

પ્રથમ ગુણવતિ વીનકું ગિવરિપુત્ર ઉદાર ।
લક્ષ લાભ જે પુરવડે દેવિ સવિ હું પ્રતિહાર ॥ ૧ ॥
સેવંત્રી જસ મુગટ ભર સિંદુરિ સોહડ શરીર ।
સિદ્ધિબુદ્ધિનું ભરતાર જે બુદ્ધિદાતા વડવીર ॥ ૨ ॥
કાસ્મારપુરનિવાસિની સરસતિ સમરુ માત ।
જેહ તળડે સુપસાડલડે બુદ્ધિ પામિકવિરાય ॥ ૩ ॥
તે સવિ હું આયસ લહી મંડિસ કથા રસાલ ।
રુદ્રમાલડે જે પૂતલી કર્પૂરમંજરી સુવિસાલ ॥ ૫ ॥

અંત કર્પૂરમંજરી કથા અભિનવી સંવત્ સોલપંચોત્તરી કવી ।
ચૈત્રવદિ અગ્યારમિ ગુરુવાર બેલડે કવિ પંડિત મતિવાર ॥ ૬ ॥

ગુજરાતીગદ્યના નમૂના પગ મંડારોમાંથી ઘણા મળી આવે છે. ૬૫૦ વર્ષ
પહેલાં આપણી ભાષાનું ગદ્ય કેવું હતું તે તાડપત્રના પુસ્તકોમાંથી બરાબર જણાઈ આવે છે.
૧૬ મા તથા ૧૭ મા શતકના ગદ્યના નમૂના તો ઘણા છે. પરંતુ તે પહેલાના કાચિત્ક
હોવાથી અહીં આ તેવા કેટલાક બતાવેલા છે.

સંવત્ ૧૩૨૦ માં લખાયેલા તાડપત્રમાં આલેયણાના ગુજરાતી અર્થ આપેલા
છે તેમાંથી થોડુંક નીચે ઉતારેલું છે.

પંચપરમેષ્ઠિનમસ્કારુ જિનશાસનિ સારુ ચતુર્દશપૂર્વસમુદ્ધારુ સંપાદિ
તસકલકલ્યાણસંમારુ વિહિતદુરિતાપહારુ ક્ષુદ્રેપદ્રવપર્વતવજ્રપહારુ લીલાદલિતસંસારુ સુ તુમ્હિ
અનુસરદુ । જિણિ કારણિ ચતુર્દશપૂર્વધર ચતુર્દશપૂર્વસંબંધિત ધ્યાનું પરિત્યજિત પંચપરમેષ્ઠિ-
નમસ્કારુ સ્મરદુ તત તુમ્હિ વિશેષિ સ્મરેતુ અનં પરમેશ્વરિ તીર્થકરદેવિ હસત અર્થ મળિયત
અઝડ અનં સંસાર તળત પ્રતિબત મ કરિસત અનં ક્ષુદ્ધિ નમસ્કારુ હહ લોકિ સંપાદિયડ ।

સંવત્ ૧૩૨૦ વર્ષ આશ્વિનસુદિ ૫ ગુરાવચેહ આશાપહ્યામ્
તેટલાજ અરસામાં લખાયેલા તાડપત્રમાં અતિવારના અર્થમાંથી:—

વિનયહીણુ બહુમાનહીણુ ઉપધાનહીણુ ગુરુનિપ્હવ અનેરાકળહં પદ્યં અનેરંકહં

(૪૦)

વ્યંનનકૂડુ અર્થકૂડુ તદુભયકૂડુ કૂડુ અક્ષર કાનઈ માત્રિ આગલઈ ઓછુ દેવવંદનવાંદણઈ પાઠિકમળઈ સફાઈ કરતાં પદતાં ગુણતાં હુયઈ અર્થકૂડુ કહઈ હુડ સૂચુ અર્થુ બેડ કૂડાં કહ્યાં હુડ જ્ઞાનોપકરણ પાઠી પોથી કમલી સંપુડ સાંપુડી આશાતન પગુ લાગુડ થુંકુ લાગુડ પદતાં પ્રદેષ મચ્છરુ અંતરાઈ ઉહનુ કીધુ હુડ તથા જ્ઞાનદ્રવ્યુ ભક્ષિતુ ઉપેક્ષિતુ પ્રજ્ઞાપરાધિ વિનાસ્યં વિનાસતતં ઉવેરુપં હુંતી સાક્તિ સાર સંમાલ નહી કીધયઈ । અનેરઈ જ્ઞાનાચારિ જુ કોઈ અતીચારુ દૂડ સુક્ષ્મ ચાદરુ મનિ વચનિ કાઈ પક્ષદિવસમાંહિ તેહ સવાહિ મિચ્છા મિ દુક્કડં

સંવત્ ૧૩૬૯ માં લખાયેલા તાડપત્રમાં અતિચારના અર્થમાંથી:—

મૃષાવાદિ સહસાતકારિ આલુ અમ્યાસ્યાનુ દીધુ રહસ મંત્ર મેદુ કીધુ મૃષોપદેસુ દીધુ કૂડુ લેખુ લિખિતુ કૂડી સાલિ થાપણિ મોસુ કુળહઈ સડ રાઢિ મેઢિ કલહુ વિદાવિદિ જુ કોઈ અતિચારુ મૃષાવાદિ વ્રતિ ભવ સગલાઈમાહિ હુડ ત્રિવિધિ ત્રિવિધિ મિચ્છા મિ દુક્કડં । અદત્તાદાનિ પિરાઈડં છાનડં ફીટુડં લીધડં દીધડં વાવરિડ ધરિ બાહિરિ લેત્રિ ષલઈ

નવકાર વ્યાખ્યાન. સંવત્ ૧૩૯૭ માં લખાયેલા કાગલના પુસ્તકમાં નવ-કારના અર્થમાંથી:—

ઈણિ પંચપરમેષ્ઠિ નમસ્કારિ મહામંત્રિ સુમરીતઈ હુંતઈ (પાપતળુ) ક્ષડ હોયઈ ઈણિ સંસારિ દધિચંદનદૂર્વાદિક મંગલીક મળીયઈ તીહ મંગલિક સર્વહીમાહિ પ્રથમુ મંગલુ એહુ । ઈણિ કારણિ શુભકાર્યઆદિ પહિલુડ સુમરેવડ જિવ તિ કાર્ય એહતળઈ પ્રભાવઈ વૃદ્ધિમંતા હુયઈ । યડ નમસ્કારુ અતીતઅનાગતચડવોસઆદિજિનોક્તસારુ સુતુમ્હે વિસેષહઈ હિયડાતળઈ પ્રસ્તાવિ અર્થયુક્તુ ધ્યેયુ ધ્યાતવ્યુ ગુણેવડ પઢેવડં . . . ઈણિ નવકારિ નવપદ પાંચ અધિકાર સઠિ અક્ષર તીહમાહિ છ ભારી ફક્સઠિ લયુ હસડ નમસ્કારતળડં મહાત્મ્યુ ॥

ગણિતસાર. શ્રીધરાચાર્યનો ગણિતસાર ગૂજરાતી અર્થ સાથે આમાં આપેલો છે. પ્રતીક પાટળમાં દફનસ્થાનના રાજ્યમાં શિલારસાહના વ્યાપારમાં સં. ૧૪૪૯ માં મોઢ જ્ઞાતિના કુટુંબ વાસ્તે રાજકીર્તિમિશ્રે લખેલો છે. સંવત્ ૧૪૪૯ ના જૂના જૈનેતર ગૂજરાતી ગચના નમૂના માટે ઘગો ઉપયોગી છે. થોડોક ભાગ નીચે ઉતારેલો છે.

શિવુ મળીઈ દેવાધિદેવુ મહારકુ મહેશ્વરુ કિસુ જુ પરમેશ્વર કૈલાસશિષરુમંડનુ પાર્વતીહૃદયરમણુ વિશ્વનાથ જિણં વિશ્વ નીપજાવિડં તસુ નમસ્કારુ કરીડ બાલાવબોધનારુ બાલમળીઈ અજ્ઞાન તીહં કિહિં અવબોધ જાણિવાતળઈ અર્થિ આત્મીયયશોવૃદ્ધચર્ચ શ્રેયસ્કરણર્થ શ્રીધરાચાર્યુ ગણિતુ પ્રકટીકૃતુ ॥

(૪૧)

અંત સં. ૧૪૪૯ વર્ષે વૈશાખ વદિ ૧૧ રવૌ શ્રીમદ્ગણહિલપુરપત્તને સમસ્તરાજાવલીસમ-
લંકૃતશ્રીદફનસ્વાનરાજ્યે મલિકશ્રીશિહારસાહે વ્યાપ્રિયમાણે સતિ શ્રીમોદજ્ઞાતિયઠ૦ ગાગાસુતઠ૦
અમરસીહસુતધિરપાલડુંગરવડરસિંહપ્રભૃતિસમસ્તભ્રાતૃવર્ગેભ્યઃ ભ્રાતૃપુત્રાણાં પઠનાર્થં પિતૃવ્યવાણારી
રાજકીર્ત્તિમિત્રૈઃ સૂત્રપુસ્તિકા લિખિતા

સંગ્રહણી બાલાવબોધ તપાગચ્છના આચાર્ય રત્નસિંહસૂરિના શિષ્ય ઉદયસિંહના
સં. ૧૪૯૭ માં રચેલા સંગ્રહણી બાલાવબોધની સંવત્ ૧૯૪૮ માં લખાયેલી પ્રતમાંથી:-

અંત સદગુરુકન્હલિ પૂછી વિશેષઅર્થનું ગ્રહણ કરિવડું । જે ભવ્ય જીવ છડ્ તેહનઈ
એ સંવયણિતું વિચાર કહતાં કર્મક્ષય હોઈ તેહતણઈ ભવ્યજીવઈ એ વિચાર જોઈતું જાણિતું
જિમ તે ભવ્ય જીવનઈ ઋદ્ધિવૃદ્ધિ હોઈ । એ બાલાવબોધ સામાન્ય સાધુ સુશ્રાવક શ્રાવિકાનઈ
અર્થનડું લક્ષણ જાણિવાનઈ સંવત્ ૧૪૯૭ ચડસત્તાળવઈ શ્રાવણસુદિ ચડસિ શુક્રવારિ
તિણિ દિનિ તપાગચ્છિ મહારકશ્રીરત્નસિંહસૂરિનઈ પંડિત ઉદયસિંહિ એ બાલાવબોધ રચિડ
સમસ્તમારાલિકનઈ અર્થિ હોડ ॥

ઔત્તિકો.

અત્યાર સુધી કુલમંડનનું મુગ્ધાવબોધ (સં. ૧૪૬૦) અને ઉદયધર્મનું વાક્ય
પ્રકાશ (સં. ૧૯૦૭) એ બે ઔત્તિકો જણાયેલાં હતાં. પરંતુ બીજાં ત્રણ પ્રાચીન ઔ-
ત્તિકો મંડારોમાંથી મળી આવેલાં છે. ઔત્તિકો સંબંધી વસંતમાં મેં આગળ લખેલું હોવાથી
અહીંયાં પુનરાવર્તન કરવાની જરૂર નથી. મુગ્ધાવબોધની આશરે ૬ પ્રતો મંડારમાં છે, જે
જણાયેલી આવૃત્તિની મૂલો મુધારાવામાં ઉપયોગી થઈ પડશે.

ઔત્તિક આ ઔત્તિકના કર્તા મહારક સોમપ્રભસૂરિ કીયાગચ્છના હતા ને તે
કયારે થયા તે જણાયેલું નથી. એક સોમપ્રભાચાર્ય સં. ૧૨૪૪ માં કુમારપાલ પ્રતિબોધ
તથા મુમતિનાથ ચરિત્ર રચેલું છે. બીજા શતાર્થિક સોમપ્રભાચાર્ય તપાગચ્છમાં ૧૪ માં શ-
તકનાઉત્તરાર્ધમાં થયા હતા. તેમની કૃતિ સિંદુરપ્રકર પ્રસિદ્ધ છે.

પ્રણમ્ય શ્રીજિનં વીરં બાલાનામુક્તિયુક્તયે ।

ક્રિયાકારકસંબંધસંગ્રહં વચ્ચિ કિંચન ॥ ૧ ॥

શબ્દક્રિયાસ્વાતકૃતાદ્વિતાસ્વસમાસકાઃ ।

ષટ્કારકાણિ સંબંધો વાચ્યા વિભક્તયોત્ર ચ ॥ ૨ ॥

(४२)

एउ करइ तउ करइ लेइ इत्यादि हउ करउ लिउ दिउ इत्यादि तथा करावइ
लिवडावइ दिवरावइ यथा लभाडइ लंभयति संपादयति उतारइ उत्तास्यति हउ कीजउ
तीण कीजइ यथा देवदत्ति तइ मइ हुइ अइसुइ अइभइसइ यथा सेहि आवश्यकु पढिउ एउ
सवेहि राजि जाणीइ तथा करतउ लेतउ देतउ इत्यादि तथा गुरि अणुजाणिउ चेलु व्याक-
रण पढत

उक्तिसंग्रह देवभद्रना शिष्य तिलक पंडिते बनावेलो छे. देवभद्र कीया गच्छना
हता ते जणावेलुं नथी. आगभिक देवभद्र १३ मा शतकमां थएला हता.

वाचा कायेन मनसा श्रुत्वा वाचं विधीयते ।

बालार्थमुक्तिसंस्कारः शास्त्रान्वेषणदर्पणः ॥

नमः श्रादेवभद्रेभ्यो गुरुभ्यश्च निरंतरं ।

येषां प्रसादमासाद्य बुधायते जडा अपि ॥ २ ॥

क्रियाकारकलिंगानि उक्तानुक्तं नरत्रयं ।

संख्यापरस्मैकाद्याश्चात्मने सह विभक्तिभिः ॥ ३ ॥

सर्वत्र इनंता क्रिया यथा उपाध्यायु मइ पढावइ । कचित् प्रथमाक्षरोपि इन्भवति यथा
देवदत्ति मइ पाणिउ पावइ पापियउ साधु मारइ एवं आपइ वारइ सारइ दाहवइ तापइ इत्या
दनिमपि । कउण कउणि वा इत्यपेक्षायां यत्र क्रियानिर्देशः स कर्ता उकारांतः कर्तृशब्दः यथा
देवदत्तु करइ सोपि इकारान्तस्तदानुक्तं यथा देवदत्ति पढीयइ कसउ इत्यपेक्षायां कर्म
कर्मणि द्वितीया कइसइ करिउ कइसइ छेहि कउणि करिउ कउण छेहि इत्यपेक्षायां करणं
करणे तृतीया.

अंत भारतीभूषणमिदं समसंस्कृतप्रकृतं ।

नित्यं पठंति ये तेषामस्तु स्वस्तिनिबन्धनं ॥

सरस्वत्याः पुरःस्थित्वा परित्यक्तान्यकर्मकः ।

स्मरेदहर्निशं यस्तु तस्यास्ति सर्वतोमुखी ॥

यावद्धरानितंबेषु क्रीडंति विबुधा बुधाः ।

त्रिलोकीतिलकस्तावत्पठ्यत्तु उक्तिसंग्रहः ॥

इतिवृत्तित्रयसारोद्धारे पंक्तिविरचितभाष्यं समाप्तं ॥

(૪૩)

ષટ્કારકના કર્તાનું નામ તૈયા રચ્યા સંવત્ આપેલા નથી. પ્રતીક અંચલ ગચ્છના સૂરિ જયકીર્તિ, સં. ૧૪૮૧ માં લખેલો છે.

અથ ષટ્કારકમભિલિખ્યતે । યથા છ કારક સાતમું સંબંધ કર્તા કર્મ કરણ સંપ્રદાન અપાદાન સંબંધ અધિકરણ । જે કરઈ સ કર્તા જં કીજઈ તં કર્મ જીજઈ કરી ક્રિયા કીજઈ તં કરણ જેહ દેવાતણઈ ઇચ્છા જેહ રુચઈ કાંઈ જે ધરીઈ કાંઈ તં કારક સંપ્રદાન જેહતુ અપાય વિશ્લેષુ હુઈ જેહતુ ભય હુઈ જેહતુ આદાન ગ્રહણ હુઈ તં કારક અપાદાન જેહકર્મ જેહ માક્ષિ જેહ પામિ જેહ તણુ જેહતણી જેહસરઈ જેહકર્મ ઇત્યાદિ સંબંધ । ગામિ પાદ્રિ સ્વલઈ ક્ષેત્રિ વાનિ પર્વતિ માહિ બાહિરઈ ઇત્યાદૌ આધાર :

અંત સંવત્ ૧૪૮૧ વર્ષે ફાલ્ગુન વદિ ૭ દિનિ આંચલિ પક્ષે લિખિતં શ્રી જયકીર્તિસૂરિ : ॥

કારકવિચાર પ્રતીક સંવત્ ૧૫૪૩ માં લખેલો છે ષટ્કારકને આ બંને એકજ લાગે છે.

અથ ષટ્કારકમભિલિખ્યતે । યથા છ કારક સાતમું સંબંધ કર્તા જં કીજઈ તં કર્મ જીજઈ કરઈ ક્રિયા કીજઈ તં કરણ જેહ દેવાતણી ઇચ્છા જેહ રુચઈ કાંઈ જેહ ધર રઈ કાંઈ તં કારક સંપ્રદાન જેહતું અપાવિશ્લેષઈ જેહતું આદાન ગ્રહણ હુઈ તં કારક અપાદાન જેહમાક્ષિ જેહપામિ જેહતણુ જેહતણી જેહરહી જેહકર્મ ઇત્યાદિ સંબંધ । ગામિ પાદ્રિ ક્ષેત્રિ વાનિ પર્વતિ માંહિ બાહિરઈ ઇત્યાદિ આધાર.

દામોદરરચિત ઉક્તિવ્યક્તિ (૧૦ આર્યા) તાડપત્ર ઉપર છે. ટીકાકારે ઉક્તિવ્યક્તિનો અપભ્રંશ ભાષાઓથી આચ્છાદિત સંસ્કૃત ભાષાનું પ્રકટીકરણ એવો અર્થ કરેલો છે.

૧૬ મા શતકમાં રચાયેલા રાસો ૫૦ થી વધારે હશે. ત્યારપછીના રાસો તો ઘણાક છે. દેપાલનું જાવડચરિત્ર, ગુણાવિનયનો કર્મચંદ્રવંશાવલીપ્રબંધ, કનક કુશલનો વિજયદેવસૂરિરાસ (૧૬૬૪), કાશીના રાજા જયચંદ્રનો રાસ, ગુણાવિનયનો કોચરવ્યવહારિરાસ, સ્વરતરજ્ઞાનરાજ ગણિના શિષ્ય લઘોદય ગણિ ઉદયપુરના કટારિઆ ગોત્રના મંત્રિ ભાગચંદ્રના અનુરોધથી સંવત્ ૧૭૦૭ માં રાણા જગત્સિંહના સમયમાં રચેલો પદ્મિનાંચરિત્ર રાસ, પંચદંડપ્રબંધ (૧૫૫૩), ઉદયભાગવાચકકૃત વિક્રમરાસ, ઝ શેખરના શિષ્ય જયસોમકૃત અંબકથા ગદ્ય (પ્ર. ૧૫૭૧) વિનયસમુદ્રનું

(૪૪)

ચરિત્ર (સં. ૧૯૯૯) દેવશીલની વેતાલપચીશી (સં. ૧૬૧૯) અમયસોમ કૃ
વિક્રમ ચરિત્ર (સં. ૧૭૨૪) વિક્રમસેનચતુષ્પદિ પરમસાગરકૃત (સં. ૧૭૨૪) સ
વગેરે ગ્રંથો ઐતિહાસિક તથા લોકકથાની દૃષ્ટિ નોંધવા જેવા છે.

આ પ્રમાણે પાટણના મંડારોના અતિ અગત્યનાં પુસ્તકો આપણે જોયાં; પરંતુ અ
ઉપરાંત બીજાં પુસ્તકોમાંથી પણ ઘણી ઉપયોગી માહિતી મળી શકે છે. તે હકીકત સ
વિસ્તર રિપોર્ટ જેમાં પાટણના સમસ્ત ૬૯૮ તાડપત્રો તથા તેથી વધુ કાગળના અગત્યના
સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, અપભ્રંશ અને ગૂજરાતી ગ્રંથોનું સવિશેષ વર્ણન આવશે તેમાં અપાશે. ગ્રંથોના
અંતે આપેલા ગ્રંથકારના ઇતિહાસ તથા હસ્ત લિખિત પુસ્તકોને પ્રાંતે આપેલી લખાવનારનાં
તથા લખનારની પ્રશસ્તિઓમાંથી ઘણી ઐતિહાસિક, સામાજિક તથા દેશવિષયક
માહિતી મળે છે.

પાટણના મંડારો તપાસવામાં ડૉ બ્યુલર, ડૉ. માંડારકર, ડૉ પાટસેન અને પ્રો.
મળીલાલને ઘણી મુશ્કેલીઓ નહીં હતી; અને તેથી તેઓ બધા મંડારો સંપૂર્ણ રાતે જોડ
શક્યા ન હતા; પરંતુ પ્રવર્તક શ્રીમાન્ કાંતિવિજયજી મહારાજના સહાનુભૂતિભરેલા
સાહાય્યથી મારું કામ ઘણું સરલ થયું હતું. પાટણના મંડારો યાસ કરીને ગૂજરાતી ભાષા
તથા સાહિત્ય ઉપર કેટલો વધો પ્રકાશ પાડે છે તે આપણે જોયું અને તેથી તે મંડારોનું
યથાર્થ રહસ્ય બહાર પાડવાને માટે વિદ્યાવિલાસી શ્રીમંત મહારાજા સાહેબનો ગૂજરાતી
સાહિત્ય પરિષદે આભાર માનવો ઘટે છે.

